

AZ IDEOLÓGIAI UTAS ■ *Kohn Hillel életpályája*

Az alábbiakban az első világháborút követő harmincéves időszak vezető zsidó személyiségei közé tartozó Kohn Hillel életútjának bemutatására teszünk kísérletet. A több mint harminc éven keresztül közéleti pályán mozgó Kohn ideológiai utasként járta be a cionista mozgalomtól a kommunizmusig vezető utat. Ő azon kevés holokauszt túlélők egyike, akik ha rövid ideig is, de meghatározó alakjai tudtak maradni az 1945 utáni erdélyi közéletnek.

CSALÁDI HÁTTÉR

A család

Kohn Hillel származását, rokonsági kapcsolatait a saját maga által 1968 őszén családjának összeállított ötoldalas *Emlékeztető*ből és anyakönyvi adatokból tudjuk rekonstruálni.¹ A családra vonatkozóan közöl adatokat Kohn Hillel egy későbbi születésnap *Emléklap*ban is.² Mindkét irat – az adatközlésen túl – a családtagokhoz fűződő érzelmi viszonyokra is következtetni enged. Ezek az érzelmi viszonyok – elsősorban a feleségekhez való viszony, az otthoni környezetben betöltött alárendeltségi vagy egyenlő szerep – véleményem szerint mind szerepet játszottak Kohn világgképének és közéleti önmegekonstruálásának alakulásában.

A Kohn család valószínűleg a XVIII. század végén vándorolt be Magyarországra Varsóból. A Borsod megyei Mezőcsáton letelepült Kohnok a XVIII–XIX. század fordulóján a Szilágyságba költöztek át, és Krasznán, Ilosván, Bogdánházán, valamint Szilágysomlyón alapítottak családot. A család tagjai nagyrészt árendával foglalkoztak, birtokokat, illetve szőlőket béreltek, vagy ezek termését vásárolták meg.

Hillel apai nagyapja, Kohn Jónás bornagykereskedő az 1820-as években született Krasznán, az 1850-es évek elején viszont Kolozsvárra költözött, és itt 1852-ben házat vett a Széchenyi téren. A

■
¹ Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale Române [Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Ügynöksége, a továbbiakban SJCANR], 42. fond (Colecția Registre de Stare Civilă), 71/86. dosszié, 152. f., 236/14. dosszié, 12. v., valamint 236/11. dosszié, 20. v.–21. r.; Kohn Hillel: *Emlékeztető*. Kézirat. Bukarest, 1968. november 27. 1–5. p. Az *Emlékeztető* másolata a szerző tulajdonában, az eredeti változat Țuțui (Szmuk) Éva személyi hagyatékában (Bukarest) van.

² Kohn Hillel: *Emléklap és egyben üzenet testvéreim, rokonaim és barátaim részére 80. születésnapom alkalmából*. 1971. június 26. Budapest, Politikatörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban PIL), 875. fond, 17. dosszié, 1.

mai Régészeti Múzeum épületében volt a borospincéje. A családi hagyomány szerint annyira gazdag volt, hogy a purimi ünnepek alkalmával az egész várost vendégül látta. Igazságszerető és tudós ember hírében állt. Állítólag borospincéje is tele volt könyvvel, és állandóan olvasmányai felett ült. Szigorúan betartotta a vallási törvényeket, és a házban csak héberül engedte beszélni a családját. Hillel tudomása szerint Kohn Jónás több imaházat és jótékonyági egyesületet alapított, többek között 1872-ben a Malom utcai Beth Abraham templomegyesületet és imaházat. Az egyesület az ortodox hitközségen belüli buzgóbb, ún. szefárd réteg kezdeményezésére jött létre.³ Éveken át a kolozsvári ortodox hitközségnek volt az elnöke, majd időskorában, az 1890-es években feleségével, Goldglancz Fannival és legfiatalabb fiával, Kohn Jenővel Palesztinába vándorolt ki (ugyanígy tett 1921-ben Glasner Mózes kolozsvári ortodox rabbi is), és ott is halt meg. Palesztinában ő vette át az Erdélyből időskorukban kivándorolt zsidók kolóniájának a vezetését.

Kohn Hillel anyai nagyapja, Hirsch József Nagyiklódra származott, és valószínűleg unokája vagy dédunokája lehetett annak az iklódi zsidó Hirsch Dávidnak/Mihálynak, aki az 1780-as években vette bérbe Kolozsvár város piacvámszedési jogát.⁴ Hirsch József Mezősályiban (Torda-Aranyos megye) alapított családot. Itt földbirtoka, kocsmája és vegyeskereskedése volt mindaddig, amíg tönkre nem ment. 1901-ben Kolozsváron vett magának házat, és üzletet nyitott, 1902-ben halt meg. Hillel anyja, Regina. Hirsch József Löwy Klárával kötött első házasságából származott, és Magyarfrátán született 1866-ban.⁵ Regina 1869-ben született testvére, Adolf⁶ Kolozsváron indított bórkereskedést, és az első években Hillel apjával, Kohn Zsigmonddal közösen vezették az üzletet. Később mindketten önállósodtak. Adolf 1904-ben az ortodox hitközség elnöki funkcióját látta el.⁷

Apai ágon Hillel rokonságban állt a Pollák, a Boskovics Sándor zeneszerzőt adó Boskovics családdal és a Markovicsokkal. Pollák Sándor ügyvéd, Hillel első unokatestvére hitközségi funkciókat látott el, és az erdélyi cionista mozgalom vezetői közé tartozott.

■
³ Vö. Löwy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*. Kolozsvár, 2005, Koinónia, 32.

⁴ Jakab Elek *Kolozsvár története* című művében Hersch Mihályként tesz említést arról az iklódi zsidó kereskedőről, aki 1782-ben hat évre bérelte ki a város néhány haszonbéres telkét, a kapuk vámját, a piaci vámot és a hidkapu előtti malmokat. Kohn: *Emlékeztető... 4.*; Vö. Jakab Elek: *Kolozsvár története*. 3. kötet. Budapest, 1888, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 461.

⁵ SJCANR, 42. fond, 236/11. dosszié, 20. v.–21. r.

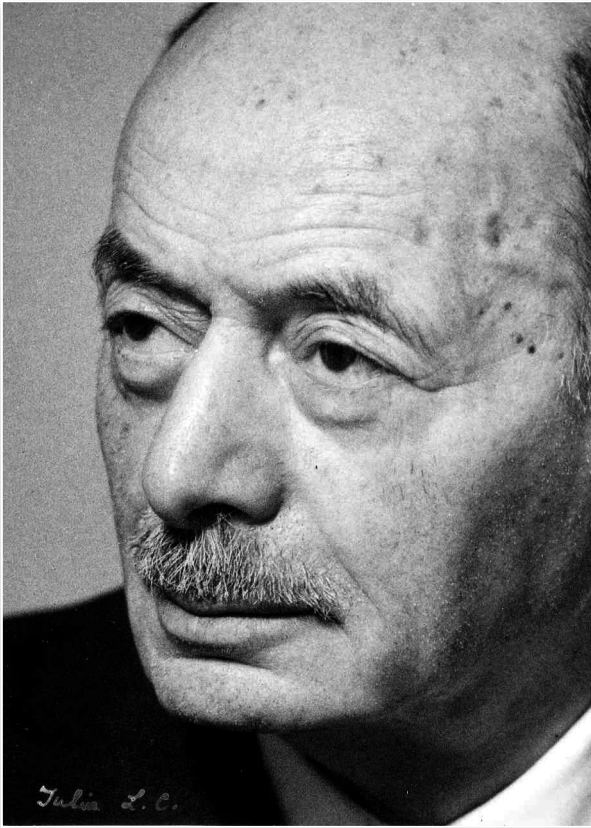
⁶ SJCANR, 42. fond, 236/11. dosszié, 27. v.–28. r.

⁷ Carmilly-Weinberger, Moshe szerk.: *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve*. 2. kiad. New York, 1988, Sepher Hermon Press, 38.

■■■

Kohn Hillel anyai nagyapjának második házasságából két gyermekre, Hirsch Szidire és Leóra érdemes külön kitérni. Szidi Farkas Izsákhhoz, a temesvári Turul cipőgyár kolozsvári képviselőjéhez ment férjhez.⁸ Egyikük sem élte túl a deportálásokat. Az 1882-ben született Hirsch Leó elvégezte a nagy tekintélynek örvendő pozsonyi jesivát, és az első világháború alatt honvéd tábori rabbi címet kapott.⁹

A vallásos családi örökséget, az aktív részvételt a közösségi életben az apa, Kohn Zsigmond vitte tovább, aki még a nagyapa kolozsvári működésekor belépett a hitközségi világba. 1891-ben a hitközség pénztárosává választották, 1916-ban pedig a bukovinai

Kohn Hillel
az 1960 körüli években

■
⁸ Az 1901-ben alapított Turul 1930-ban a Farkas Mózes által vezetett kolozsvári Dermata Rt. tulajdonába megy át. A tulajdonosváltással együtt a cég székhelye is Kolozsvárra kerül. A Dermata cég iratanyaga (1940): Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), K69, 732. csomó, XI-a. dosszié, 2. tétel, 4. f.

⁹ SJCANR, 42. fond, 236/12. dosszié, 15. v–16. r.

■■■

zsidó menekülteket segélyező bizottságnak volt tagja.¹⁰ Hillel szüleinek és a szülők testvéreinek házasságai a kolozsvári ortodox zsidó hitközségi életben jelentős hagyománnyal bíró, anyagilag tehető három család (Kohn, Hirsch, Pollák) összefonódását eredményezték. Ez az 1800-as évek végére kialakuló hármasköteték továbbélt a cionista mozgalomba bekapcsolódó, egymást ilyen téren befolyásoló gyermekek, azaz unokatestvérek között is (Kohn Hillel, Pollák Sándor, Boskoviccs Sándor).

Hillel

Hillel Kohn Zsigmond és Hirsch Regina Mezősályiban megkötött házasságából (1884) született.¹¹ Kolozsváron, zsidó lakókörnyezetben, a Tűzoltótoronyhoz közeli Görbeszappan utca 15. szám alatt látta meg a napvilágot 1891. június 26-án.¹² Két fiútestvére még a deportálásokat megelőzően hunyt el, öt leánytestvéréből kettő (Margit és Ella) élte túl a holokausztot. Apja 1920-ban, anyja 1942-ben halt meg.¹³

Kohn Hillel világméretű fejlődésében valószínűleg alig játszott közre kohanita származása vagy gyerekkori vallásos környezete, viszont identitástudatának alakulásában már annál inkább. Meghatározó élmények maradtak számára azok a Magyarfrátán tett gyerekkori látogatások, amikor mindig a temetőn kívül várta meg a nagyanyja sírját gondozó anyját. Ő ugyanis a vallási törvények tiltása miatt, kohanita lévén, nem léphetett be a temető területére.¹⁴

Középiskolai tanulmányait az Unitárius Gimnáziumban végezte, majd a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem jogi karára nyert felvételt. 1912-ben szerezte meg jogi diplomáját, három évvel később, 1915-ben Marosvásárhelyen ügyvédi vizsgát tett. 1912 és 1915 között Farkas Mózes cipőgyáros kolozsvári ügyvédi irodájában gyakornokoskodott, ezt követően pedig Nagyváradra hívták be katonai szolgálatra. Ügyvédi szakmáját 1941 februárjáig gyakorolhatta, ekkor ugyanis a faji törvények következtében elvesztette kamarai tagságát (1945. október 15-én vették vissza).¹⁵

■
¹⁰ Carmilly-Weinberger: i. m. 36–38. p.

¹¹ SJCANR, 42. fond, 236/14. dosszié, 12. v.–13. r.

¹² SJCANR, 42. fond, 71/86. dosszié, 152. f.

¹³ Kohn Hillel: *Malom utca*. Kéziratoss visszaemlékezés. Kolozsvár, 1968. július 8. 2. Másolata a szerző tulajdonában, eredeti változata Klein Judit személyi hagyatékában (Haifa) van.

¹⁴ A Kohn családnév a héber kohén (pap) szóból ered, és korábban a társadalmi származás megjelölésére szolgált, tehát papi származásra utal. A kohén szóból eredeztethető nevek viselőit (kohániták) Áron főpap leszármazottainak tekintik. Kohn: *Emlékeztető...* 3.; Újvári Péter szerk.: *Zsidó lexikon*. Budapest, 1929, Pallas Nyomda, 494.

Önéletrajzi visszaemlékezésében történelmi tanulmányairól is említést tesz, a kolozsvári egyetem történelemkarának nyilvántartásában viszont nem ő, hanem testvére, Kohn Rezső szerepel.¹⁶

Ügyvédi praktizálása és tudományos tevékenysége (1911-ben Zsakó Gyula közreműködésével a Házsongárdi temető régi sírköveiről publikált dolgozatot az *Erdélyi Múzeumban*) mellett igen korán bekapcsolódott a cionista mozgalomba.¹⁷ 1910-ben a csupán néhány számot megért *Erdélyi Zsidó Lapok*at szerkesztette, 1918-ban pedig aktív szerepet vállalt az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség (EZSNSZ) létrehozásában és 1930–31-ig a vezetőség tagja volt. A 20-as években elnöke volt a Hitachdut cionista-szocialista szervezetnek.¹⁸

Fokozatos balra tolódásával egyidejűleg háttérbe szorult a Zsidó Nemzeti Szövetségen belül, majd ki is vált soraiból. 1936-tól 1940-ig a Kommunisták Romániai Pártja tartományi titkárságának volt tagja, majd 1941-es letartóztatásáig a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) észak-erdélyi tartományi titkára. Kohn Hillelt az 1942-es, ún. szamosfalvi perben börtönbüntetésre ítélték, 1944-ben deportálták. Előbb a dachauai, majd a buchenwaldi koncentrációs táborokba került.

Felszabadulása után, 1945 nyarán hazatért Kolozsvárra, de rövidesen kizárták a pártból. A Petru Grozához fűződő jó kapcsolata révén megmaradhatott a közéleti, illetve pedagógusi pályán. Munkássága eredményeként több gazdasági és szociológiai műve jelent meg.

Mint a Demokrata Zsidó Komité (DZSK) tartományi elnökének, Kohnnak is szerepe volt abban, hogy 1945 után a Zsidó Népközösségek beolvasztásával és a cionista szervezetek működésének akadályozásával a zsidó közösségi élet fokozatosan pártirányítás alá került. Az is igaz viszont, hogy Kohn egyre kevésbé tudta felvállalni a Kommunista Párt által diktált követendő vonalat, és mindinkább egyetemi karrierjére koncentrált.

A politikailag „mellékvágányra” került Kohn Hillel háború utáni pályáját a Bolyai Egyetemen betöltött professzori szerepkör és a különböző gazdasági, történelmi vonatkozású témákban folytatott

■
¹⁵ Kohn: *Malom utca...* 2–3.

A kolozsvári Ügyvédi Kamara 813/1947-es igazolása Kohn Hillel tagságáról. Másolata a szerző tulajdonában, eredeti változata Mureșan Kertész Judit személyi hagyatékában (Kolozsvár) van.

¹⁶ Nastasă, Lucian coord.: *Minorități etnocolturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945–1965)*. Cluj-Napoca, 2003, Fundația CRDE, 118.

¹⁷ Kohn Hillel – Zsakó Gyula: A kolozsvári házsongárdi temető sírkövei 1700-ig. *Erdélyi Múzeum*, 1911. 5. sz. 284–303.; 1911. 6. sz. 331–341.

¹⁸ Újvári: i. m. 494.

kutatások határozták meg. Petru Groza határozott kiállításának köszönhetően nevezték ki 1946-ban a Jog- és Közgazdasági Kar professzorának, ahol politikai gazdaságtant adott elő.¹⁹ Tevékenységében mindvégig visszaköszöntek a politikai megnyilatkozásaiban felvállalt eszmék, nézetek. A neve alatt futó mintegy ötven szakcikk, könyv vagy kutatás olyan aktuális (és elvárt) gazdasági problémákkal foglalkozott, mint a munka termelékenysége, a kizsákmányolás, kapitalizmus, mezőgazdasági kistermelés stb.

Magánélete zaklatott volt, a hozzá közel állók viszont jó humora és közvetlensége miatt igen kedvelték. Első házasságát Kasztner Rizával (Nyárádtó, 1902), a két erdélyi cionista vezető, Kasztner Rezső és Ernő unokatestvérével kötötte 1922-ben. Házasságukból egy gyermek, Judit született 1923-ban Kolozsváron. Riza tragikus körülmények között, 1924-ben hunyt el Bécsben.²⁰ Riza elvesztése nagyon megviselte Hillelt, mély, bensőséges kapcsolatuk emléke második, sikertelen házasságának fényében még inkább idealizálódott. 1971-es születésnap *Emléklap*jában Rizáról is külön megemlékezett.²¹ Hasonlóan szoros érzelmek fűzték Judithhoz, nála halt meg Bukarestben, 1972. február 15-én.

Második házasságát a 15 évvel fiatalabb Herskovits Irénnel (1906–2000) kötötte 1930-ban, egy évvel később pedig fia született (Károly).²²

KÖZÉLETI SZEREPVÁLLALÁS

Cionizmus

Kohn Hillel cionista mozgalomhoz fűződő viszonyáról csak 1910-től vannak konkrét ismereteink. Ekkor a néhány lapszámot (1910. augusztus–szeptember) megélt cionista irányultságú *Erdélyi Zsidó Lapokat* szerkesztette Krausz Lászlóval együtt.²³ Az ezt követő évek eseményeit nem ismerjük, 1918-tól viszont már részletesen követhető a pályája. Az ügyvédi pályára lépett Kohn Hillel az első világháború idején már döntéshozó funkciókat látott el az erdélyi cionista mozgalmon belül.

■
¹⁹ Tóth Sándor: *Dicsőséges kudaraink a diktatúra korszakából. Gaál Gábor sorsa és utóélete Romániában. 1946–1986.* Budapest, 1997, Balassi Kiadó, 224.

²⁰ Kohn Hillel: *Emlékezettő... 5.*

²¹ „Külön megemlékezem első feleségemről, a csodálatos Kasztner Rizáról, aki rövid üstökös-ragyogás után 22 s fél éves korában itt hagyott bennünket. Mindig velem maradt, örömben és bánatban velem volt. Magam mellett éreztem az ő csodálatos lelkét. Főleg neki köszönhetem azt, hogy annyi viszontagság után testi és lelki épségben maradtam, és oly nehéz helyzetekben meg tudtam állni a helyemet. Béke és áldás poraira.” Kohn Hillel: *Emléklap... 1.*

²² Nastasă: i. m. 113.

²³ Újvári: i. m. 283.

1918. október végén vagy november elején Marton Ernő,²⁴ az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom egyik irányítója és fő ideológusa egyelőre nem ismert kolozsvári kávéházban (elképzelhető, hogy az Urániában) folytatott megbeszélést a helyi cionista körökkel. Az igencsak szkeptikus kolozsváriakat – Marton Ernő egy későbbi visszaemlékezése alapján –, úgy tűnik, Kohn Hillel vezette.²⁵ Marton és az 1907 óta működő, fokozatosan cionista irányba eltolódó Ezra zsidó főiskolás egyesület aktivistái próbálták meggyőzni a kávéházi társaságot egy nagygyűlés összehívásáról. A vonakodó kolozsváriak végül Marton ultimátumszerű fenyegetése után engedtek. Marton ugyanis kijelentette, hogy amennyiben Kohn másnap délelőtt 10 óráig nem hívja össze a Cionista Iniciatív Bizottságot, és még aznap nem hoznak határozatot az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség alapító népgyűlésének kolozsvári megszervezéséről, úgy ő maga veszi kézbe az irányítást, és saját belátása szerint fog cselekedni.²⁶

A sarokba szorított Kohn Hillel ígéretet tett az ülés összehívására a Deák Ferenc utcai irodájába, Fischer Tivadar ügyvéd, későbbi EZSNSZ-elnök részvételéről viszont hallani sem akart. A dolgok további menetéről egyelőre csak feltételezéseink vannak, így nem világos Kohn Hillel szerepe a cionista nagygyűlés lebonyolításában és a határozatok meghozatalában.

Az 1918. november 20-ra Kolozsvárra összehívott nagygyűlés volt hivatva az eddig szervezetlen zsidó nemzeti mozgalmat

²⁴ Marton Ernő (1896–1960) újságíró, történész, 1919-ben, valamint 1930 és 1931 között Kolozsvár alpolgármestere. Dicsőszentmártonban született, rabbicsaládban. Tanulmányait különböző

jesivákban végezte, majd jogot tanult és doktorátust szerzett. 1917 és 1918 között Kisküküllő vármegyének volt főispáni titkára. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség és az *Új Kelet* (1918–1940) cionista irányultságú kolozsvári

napilap alapító tagja volt. A két világháború közötti erdélyi cionista mozgalom fő ideológusa. Uo. 579.; Löwy: i. m. 42. ²⁵ Ezt a feltételezést támasztja alá Kohn Hillel 1945-ös önletrajza, amelyben Kohn túlozva az Erdélyi Zsidó

Nemzeti Szövetség megalapítójának vallja magát. *Marton Ernő emlékirat-töredéke*. [S. l.], [s. a.], [s. n.], 783. Vasile Grunea kolozsvári újságíró hagyatékában. Másolata a szerző tulajdonában. Nastasă: i. m. 113. ²⁶ Uo.

egységbe fogni. Az Uránia kávéházban megtartott rendezvény legitimitását az izraelita közösség legfőbb szervezőerejének, a hitközségeknek a vallási vezetői biztosították. Az 1900-as évek elejétől a cionizmust nyíltan támogató Glasner Mózes ortodox főrabbi már október 28-án, a kolozsvári ortodox hitközség előljárósági ülésén elkötelezte magát a nemzeti mozgalom mellett:²⁷ „A zsidóság nem sülyedhet csupán vallássá, amellet, hogy népi mivoltát megtagadja!”²⁸ Ezt követően pedig már természetes, hogy Glasner részt vett az EZSNSZ alakuló gyűlésén, akárcsak Eisler Mátyás, a helyi neológ hitközség főrabbi. A nagygyűlésen mindketten a zsidóság nemzeti mivolta mellett érveltek, és követelték a zsidóság önrendelkezéshez való jogát.²⁹ Glasner Mózes mint a nagygyűlés első szónoka német nyelvű megnyitójában a zsidókat egybeforrasztó messiási idők eljövételéről beszélt, azokat pedig, akik nem hajlandóak csatlakozni az ügyhöz, a zsidóság átkának nevezte.³⁰ A további felszólalók, Eisler Mátyás, Fischer Tivadar és Weissburg Chaim ugyancsak a nemzeti ügy mellett érveltek, záróakkordként pedig a közgyűlés elfogadta a Kohn Hillel által beterjesztett határozati javaslatot: „A zsidóság követeli, hogy ismerjék el külön nemzeti mivoltát és ebből folyó önrendelkezési jogát. A nagygyűlés kimondja az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség megalakítását.”³¹

A Zsidó Nemzeti Szövetség 1919-es munkaprogramját Kohn Hillel az ügyvezető elnökség tagjaként írta alá Blau Pállal és Hamburg Józseffel együtt ijár hónap 30-án.³² Ugyanez év decemberében a Szövetség küldöttjeként részt vett Párizsban a békekonzferencia mellett működő zsidó delegációban.³³ Ekkor tehát még az első vonalban állt. Az 1920-as első erdélyi cionista konferencián vi-

■
²⁷ Glasner Rónai Jánossal, Weisburg Chaimmal és Alexander Marmorekkel együtt az erdélyi cionista mozgalom korai korszakának alakjai közé tartozik. Carmilly-Weinberger, Moshe: *A zsidóság története Erdélyben 1623–1944*. Budapest, 1995, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 271.

²⁸ Idézi Carmilly-Weinberger: *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve...* 38.

²⁹ Mikes Imre: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig*. Sepsiszentgyörgy, 1996, Ka-

lák Könyvek, 164–165.

³⁰ Uo. 164.

³¹ Uo. 165.

³² A héber naptárban használt Ijár hónap csak 29 napból áll. A doku-

mentum valószínűleg a

Gergely-naptár szerinti

1919. május 30-án, azaz

5679. sziván hónap

1-jén keletkezett.

Arhivele Centrului

pentru Studierea

Istoriei Evreilor din

România, București,

VI. fond, 305. dosszié,

49–58. f.

³³ Nastasă: i. m. 113.

szont már az 1919-es tágabb intéző tanács tagjai (Glasner Mózes és Eisler Mátyás ortodox, illetve neológ főrabbi, Fischer Tivadar ügyvéd, Bergner Mór, valamint Grosz Frigyes) vették át a stafétát.³⁴ A helyi szervezeteknek kiküldött dokumentum nagyvonalakban ismertette a szervezet célját, tevékenységi körét.

A politikai aktivitás egyben a szervezeti keretek kiépítésében való aktív részvételt is jelentette. Ez nemcsak a helyi csoportok megalakítását, hanem az intézményesítést is feltételezte. Az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom története során a kulcspozíciókat betöltő személyek egyben intézményalapító szerepet is felvállaltak. Kohn Hillel és az ügyvezetőség másik két tagja 1919 tavaszán hozták létre tízezer korona alaptőkével az Erdélyi Zsidó Kiadó Társaságot.³⁵ A kiadó a már korábban beindított *Új Kelet* (1918. december) lappal együtt biztosította a cionista mozgalom nyilvánosságát. Kohn egyébként Weissburg Chaim, Marton Ernő és Glasner Mózes mellett az *Új Kelet* alapításában is részt vállalt.³⁶

A következő néhány évben, 1925-ig Kohn továbbra is kulcspozíciókat töltött be, 1920 után a legfelsőbb vezetésből viszont kimaradt, és saját visszaemlékezése szerint ellenzékbe vonult.³⁷ Mindebből arra lehet következtetni, hogy a szervezet jövőjét meghatározó kezdeti akciók időszakában hezitáló és Fischer Tivaddal rossz viszonyt ápoló Kohn nem örvendett kellő bizalomnak társai körében. Fokozatos balra tolódásának köszönhetően pedig a húszas évek végére perifériára szorult.

Cionista karrierjét ideológiai fejlődése és a betöltött funkciók alapján több szakaszra bonthatjuk:

1. Az első szakasz 1920. november 7-ig tartott, amikor Kohn Hillel formailag is elveszítette vezető szerepét a mozgalmon belül. Az 1920 őszién megtartott első cionista konferencián az erdélyi nemzeti zsidóság élére új vezetés került, ezzel pedig Hillel a második vonalba csúszott vissza.
2. Második vonalasként hosszú éveket töltött a Szövetség soraiban, az utolsó években pedig már átfedéseket is

■
³⁴ Az I. cionista konferencia összehívásáig az EZSNSZ irányítását az 1920. november 7-én megszűntetett Ideiglenes Intéző Nagytanács és az Ideiglenes Ügyvezetőség látta el. A konferencián alakult meg a Szövetség végleges irányító testületei (Elnökség, Kis és Nagy Intézőbizottság, szakbizottságok), és ekkor döntöttek a személyi kérdésekről is. Uo.; *Új Kelet* (a továbbiakban ÚK) 1920. november 10.; november 14.; november 16.

³⁵ *Gazeta Oficială*, 1919. szeptember 13. 429.

³⁶ Carmilly-Weinberger: *A kolozsvári zsidóság emlékkönyve...* 193–195.

³⁷ Nastasă: i. m. 113.

■
³⁸ *Din activitatea tov. Kohn Hillel în mișcarea comunistă ilegală, în munca de Partid.* [S. n.], [1960?]. Erdélyi Múzeum Egyesület Kézirattára, Demeter János Hagyatéka, II. 22.5., 1. f.

³⁹ ÚK, 1920. november 25.

⁴⁰ ÚK, 1921. december 7.

⁴¹ A zsidó telepesek Palesztinába való juttatásával foglalkozó erdélyi Palesztina Hivatal létrehozásáról már az 1921-es karlsbadi cionista világkongresszus döntött, tényleges megvalósítására viszont csak 1924-ben került sor. A Hivatal tevékenysége nagyban függött a két Palesztina Alap, a Keren Kajemet Lejiszrael és a Keren Hajeszod sikeres tevékenységétől. *Jelentés az Erdélyrészi Központi Palesztina Hivatal 5685 (1925) évi működéséről.* Kolozsvár, 1925, kiadja az Erdélyrészi Palesztina Hivatal, 6.

felfedezhetünk a cionista és az illegalista pályák között. 1920-tól 1930-ig (ekkor a Munkássegély Jogi Irodájának a felelőse)³⁸ Kohn folyamatosan részt vett az évenként megrendezett erdélyi cionista konferenciákon, és rendszerint beválasztották különböző bizottságokba is. Karrierjének 1924-ig tartó második szakaszától kezdve baloldali irányultságú cionista csoportoknak/pártoknak állt az élén, és ilyen minőségben vállalt közéleti felszólalásokat.

Az 1920-as első erdélyi cionista konferencián delegátusként résztvevő Kohnt a konferencia munkálatai során a Politikai Bizottságba választották be, és ennek keretében tevékenykedett.³⁹ Egy évvel később a mérsékelt baloldali Ceire Cionista (Fiatal Cionisták) frakció tagjaként emelkedett szólásra (a cionista konferenciákon különböző politikai irányultságú frakciók képviselői vettek részt), és az általános vita során hevesen bírálta a cionista vezetés sovinizmusát. Elsősorban azt róttta fel az elnökségnek, hogy amíg a forradalmak után a nacionalizmusok elveszítették méregfogukat és a kulturális munkára fektették a hangsúlyt, addig a Zsidó Nemzeti Szövetség nem ismerte fel ennek a jelentőségét. Élesen különválasztotta a Palesztina-munka és a galutmunka szerepét hangsúlyozva, hogy az országépítésnek kizárólag Palesztinában kell történnie, a galutban csupán kulturális regenerációt kell végezni.⁴⁰ Emellett a Palesztina Hivatal újjászervezésére és a chalucképzés (telepesképzés) fokozására is javaslatot tett.⁴¹

Kohn beszéde a korszak cionista köreinek belső vitájába illeszkedett bele: A baloldali irányultságú cionisták az adott ország területén kifejtett tevékenységet főként kulturális és nem politikai munkára kívánták korlátozni (ez tulajdonképpen a dubnovi kultúrcionista irányvonalnak felelt meg), Palesztinát pedig szocialista alapon akarták felépíteni. Tehát bekapcsolódása a Palesztina-munkába ezt az ideológiai beállítottságot tükrözi.

A Palesztina-építésben való tényleges részvétel megnyilvánulási formájának számítottak a nemzetközi Zsidó Nemzeti Alap (Keren Kajemet Lejisrael) részére tett adományok. Minden adomány szimbolikusan egy-egy fa, kert, liget vagy erdő telepítését jelentette a Nemzeti Alap által felvásárolt palesztinai földeken. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetségnek is saját erdeje volt, amely egy-egy erdélyi szervezet, intézmény, de akár magánszemélyek ligeteit foglalta magába. A ligeteken belül általában az illető szervezethez kötődő vagy azzal valamilyen módon kapcsolatban lévő személyek kertjei kaptak helyet. Kohn Hillel „kertje” (tehát Palesztina építésére tett pénzadománya) 1920-ban az Ezra Zsidó Főiskolai Hallgatók Egyesületének ligetében volt.⁴²

1924-től kezdődően Kohn a palesztinai telepítésekért felelős Keren Hajeszod erdélyi kuratóriumának és az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség mellett működő Palesztina-bizottságnak a munkáiban vállalt részt 1930-ig.

Kohn tehát két vonalon folytatta cionista tevékenységét: baloldali csoportosulásoknak volt a tagja, esetenként pedig vezetője, emellett pedig a nemzeti mozgalom Palesztina építésével foglalkozó területén dolgozott. Mindkét területen állandó mozgásban volt, ami feltételezhetően nemcsak bizonytalanságának, hanem az ezekben az időkben az erdélyi cionista pártokra jellemző gyors változásoknak, átalakulásoknak is tulajdonítható.

Nehezebben magyarázható viszont Kohn Hillel feltűnése a vallásos cionisták sorában. 1923-ban, a Temesváron megtartott EZSNSZ-konferencián Hillel a jobboldalinak számító Mizrachi csoportban foglalt helyet, amelynek ideológiája merőben eltért a Ceire Cion szocializmusától.⁴³ Feltételezhetően nem (csupán) opportunizmus vezérelhette a mizrachisták táborába, hanem egyszerűen mandátumszerzésről volt szó. Elképzelhető, hogy az 1923-as konferenciái delegátusválasztásokon a

⁴² ÚK, 1920. szeptember 4.

⁴³ ÚK, 1923. augusztus 21.

baloldali csoportosulások listájáról lemaradó Kohn a Mizrachi listáján keresztül próbált meg mandátumhoz jutni, hiszen korábbi ortodox kapcsolati tőkét könnyen felhasználhatta. Két évvel később újból egy cionista szocialista szervezet, a B'rith Haavoda vezetőségében kapott helyet.

A hitközségi világot családja révén jól ismerő Hillelnek nem eshetett nehezére a vallásos cionistákkal való együttműködés. Függetlenül ideológiai meggyőződésétől, a hitközségi világtól ekkor még nem szakadt el. Nyilvántartások bizonyítják, hogy a két világháború között mindvégig tagja maradt az ortodox hitközségnek és bizonyos esetekben aktív szerepet is vállalt. 1927-ben az ő közvetítése révén próbáltak megoldást találni a táborokra szakadt hitközségi vezetés kibékítésére.⁴⁴

3. Cionistakarrierjének harmadik szakaszában (1925–1929) továbbra is megmaradt kettős szerepvállalása, azaz a Palesztina-munka és a baloldali csoportokban kifejtett tevékenység, emellett viszont két igen fontos tényező is megjelent életében: a) Az 1925-ös marosvásárhelyi cionista konferencián Kohnt a Zsidó Nemzeti Szövetség legfelsőbb vezetésébe, a Kis Intézőbizottságba választották be, és 1929-ig tagja is maradt a testületnek;⁴⁵ b) 1926-ban belépett a kolozsvári Salom zsidó szabadkőműves páholyba.⁴⁶

■
⁴⁴ ÚK, 1927. november 10.

⁴⁵ ÚK, 1925. november 26.

⁴⁶ Az erdélyi és délvidéki szabadkőműves páholyok tagjainak névsora román, illetve szerb megszállás alatt. 1919–1940. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest, Analekta 1387. 17. f.

- a) A legfelsőbb vezetésbe visszakerülő Kohn a következőkben is a Palesztina-munkába fektette energiájának nagy részét és a B'rith Haavoda cionista munkáspárt egyik vezetőjeként a chalucmozgalom megerősítését próbálta elérni. A kolozsvári cionista csoport előadásciklusában a korabeli társadalmi problémák szemszögéből tartott előadást az új Palesztináról, és többek között az ő szorgalmazására kezdett el komolyabban is foglalkozni az addig fő-

ként belföldi zsidó ügyekre koncentráló Szövetség a telepeskérdéssel.⁴⁷ 1926 szeptemberében az Erdélyi Palesztina Hivatal, amelynek ekkor Kohn Hillel volt az elnöke, chaluchetet rendezett Kolozsváron, amelynek elsősorban a figyelemfelkeltés volt a célja. Emellett viszont a Zsidó Nemzeti Szövetségre is nyomást próbáltak gyakorolni. A chaluchét kapcsán az *Új Kelet*ben megjelent cikkében Kohn egy chalucalap létrehozására tett javaslatot, amelyből a Palesztina Hivatal a telepesek képzésére létrehozott mintagazdaságokat finanszírozhatná (1926-ban Erdélyben már Szatmárnémetiben, Apahidán és Kolozsváron is működtek telepek).⁴⁸ A kérdés visszaköszönt az 1926. novemberi cionista konferencián is, ahol ugyancsak Kohn szólalt fel az ügy érdekében.⁴⁹ A konferencia végül a chalucalap felállítása mellett döntött és megvalósítására 2 millió lejt irányzott elő.⁵⁰

1927-ben újabb váltás következett be Kohn politikai karrierjében, és a B'rith Haavoda cionista pártból a februárban megalakult ugyancsak cionista irányultságú Ezra Hapoel (Munkás Ezra) munkásegyletbe igazolt át. Az egyesület a „dolgozó zsidó ifjúság” (munkások, kereskedelmi és magánalkalmazottak) demokratikus szervezeteként alakult meg, utóéletéről viszont nem sokat tudunk.⁵¹

- b) Az első erdélyi zsidó szabadkőműves páholyt bukaresti segédlettel, de a londoni B'nai B'rith zsidó nagypáholy védnöksége alatt hozták létre Kolozsváron, 1925-ben. Programjukban a zsidó szolidaritás, a zsidó szellem és haladás ápolása, valamint a valódi humanizmus gyakorlása szerepelt. Az alapító tíz tag (többségük az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség vagy a kolozsvári neológ hit-

■
⁴⁷ *Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség VII. konferenciája. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség, Palesztina Hivatal, Keren Hajjeszód, Keren Kajemet Lőjiszráél jelentése 5686. évi működéséről.* Cluj, 1926, Kadima Nyomdai Müintézet, 18.

⁴⁸ ÚK, 1926. szeptember 27.

⁴⁹ ÚK, 1926. november 9.

⁵⁰ ÚK, 1926. november 10.

⁵¹ ÚK, 1927. február 22.

köztség vezetéséből került ki) után az 1925. áprilisi alakuló nagygyűlésen további 32 személyt avattak fel.⁵² Kohn Hillel egy évvel később, 1926-ban lépett be, 1930-ban pedig páholymester-helyettesnek választották meg.⁵³ 1930 után, valószínűleg illegalista szerepvállalása miatt, háttérbe vonult a szabadkőműves mozgalmon belül.

4. Kohn Hillel cionista pályafutása 1930–31-ben zárult le, habár 1945-ös önéletrajzában azt állítja, hogy 1929-ben véglegesen kilépett a Zsidó Nemzeti Szövetségből.⁵⁴ Állításával ellentétben az 1930-as helyhatósági választásokon Kohn kezdetben a Zsidó Választási Blokk városi képviselőjelöltjei között indult, de az *Új Kelet* és az EZSNSZ közötti tulajdonjogi vita rendezésében is kulcsszerepet játszott. Részt vett ugyanakkor a 10. erdélyi cionista konferencián is, ahol a Szövetség Nagy Intézőbizottságába (NIB) szerzett 1931 őszéig érvényes mandátumot.⁵⁵ NIB-tagsága egyben azt is jelzi, hogy újból (most már végleg) kiszorult a legfelsőbb vezetést jelentő Kis Intézőbizottságból.

Az 1930 februárjában a Nemzeti Parasztpárt, a Zsidó Választási Blokk, az Országos Magyar Párt és a szociáldemokraták kolozsvári csoportjai által megkötött kartellmegállapodás szerint a zsidók számára 5 helyet tartottak fenn a városi tanácsban (végül négyen jutottak mandátumhoz: Fischer Tivadar, Schwartz Jakab, Marton Ernő és Noszin Mór).⁵⁶ A megegyezés egyik fontos pontja az volt, hogy a koalícióban résztvevő pártok mindegyikének biztosítanak egy-egy alpolgármesteri tisztséget. Így lett 1930-ban Marton Ernő Kolozsvár alpolgármestere. A zsidó városi képviselőjelöltek listáját utólag módosították Kohn Hillel helyett Schwartz Jakabot vonva be.⁵⁷

Az *Új Kelet* birtoklása, illetve politikai és ideológiai vonala feletti ellenőrzés kapcsán zajló vita még az 1920-

■
⁵² *Az erdélyi B'nai B'rith zsidó páholyok*. MOL, K29, 2. csomó, h. dosszié, 449. f.

⁵³ Uo. 456. f., *Az erdélyi és délvidéki szabadkőműves páholyok...* 17. f.

⁵⁴ Nastasă: i. m. 113.

⁵⁵ ÚK, 1930. október 28.

⁵⁶ ÚK, 1930. február 12.; március 15.

⁵⁷ ÚK, 1930. március 5.

as évek elejére nyúlik vissza. A fő kérdés az volt, hogy milyen mértékben szólhat bele a Zsidó Nemzeti Szövetség a lap munkájába és a főszerkesztő kinevezésébe, ha a működési költségekhez egyáltalán nem, vagy csak igen csekély mértékben járul hozzá, és ezzel az üzleti kockázatot sem vállalja. A vita rendezésére 1929-ben egy Ötös Bizottságot hoztak létre, benne Kohn Hillelrel.⁵⁸ Kohn 1930 tavaszán emlékiratban fordult a Szövetség elnökségéhez, melyben a Marton Ernő laptulajdonos és az EZSNSZ közötti nézeteltérések rendezésében játszott szerepét próbálta tisztázni. Itt Kohn amellet érvelt, hogy a Szövetségnek továbbra is meg kell őriznie döntéshozatali jogát az *Új Kelet* ügyeiben, szellemi irányításában, mivel mindaddig, amíg a lap magánkézben van és a Szövetség keretein kívül álló független fórum, addig „sem vélemény-szabadságról, sem akció-szabadságról nem lehet beszélni.”⁵⁹

MUNKÁSMOZGALOM ÉS ILLEGALITÁS

Végleges szakításának időpontját a cionizmussal egyelőre lehetetlen behatárolni. Valószínűnek tűnik, hogy Kohn 1931 folyamán lépett ki a Zsidó Nemzeti Szövetségből, hiszen 1930 végén még a szervezet tágabb vezetőségének volt a tagja. Mindemellet Elekes Miklós orvoson keresztül már 1929 őszén bekapcsolódott a cionista baloldali szervezetektől független munkásmozgalomba és a Munkássegély keretében tartott előadásokat, majd a szervezet jogi irodáját vezette 1932-ig.⁶⁰

1928-ban mint az ügyvédi kamara tagja, megfigyelőként, de a vádlottakkal szimpatizálva vett részt a kolozsvári kommunistaellenes perben. Ekkor 76 kommunistát, köztük Szántó Dezső, Kertész Rezső, Eugen Rozvani ügyvédek és Aradi Viktort állították bíróság elé.⁶¹

Kohn Hillel második bécsi döntésig tartó tevékenységét meg lehetős részletességgel lehet rekonstruálni 1945-ös önéletrajza, a

■
⁵⁸ PIL, 847. fond, 57. ő.e.,
1. f.

⁵⁹ Uo. 28. f.

⁶⁰ Kohn Hillel: *Memoriu privind activitatea mea de partid de la 1929 până la 1945*. Kézirat. Kolozsvár, 1968. április 8. 1–3. Másolata a szerző tulajdonában. Eredeti változat: Mureșan Kertész Judit hagyatéka, Kolozsvár.; Nastasă: i. m. 113. *Din activitatea tov. Kohn Hillel...* 1. f.

⁶¹ Kohn Hillel: Emlékezés a harmincas évek kommunistáira. *Korunk*, 1971. 2. sz. 284–287.

valószínűleg 1960-ban keletkezett rövid biográfiája és az 1968-as beszámolója alapján.⁶² Egyéb forrás hiányában viszont a száraz, felsorolásszerű kronológiák szűk teret engednek a mélyebb elemzéseknek.⁶³

Kohn 1931-ben vált a Romániai Kommunista Pártnak tagjává, és igen gyors karriert futott be baloldali múltjának és korábbi kapcsolatainak köszönhetően. Szerkesztésében több időszaki kiadvány vagy kisebb, rövidebb ideig fennálló sajtótermék jelent meg, emellett pedig az RKP erdélyi szervezetében töltött be vezető funkciókat. 1931 júniusában már a Vörös Segély erdélyi tartományi titkárságának volt a propaganda- és a pénzügyi kérdésekért felelős tagja és a *Városi és Falusi Dolgozók Blokkja* című választási újságot szerkesztette. Ekkor kezdődött Bányai Lászlóhoz és Demeter Jánoshoz fűződő barátsága, de ugyanebben az időszakban lépett kapcsolatba a doftanei börtönből frissen szabadult Breiner Bélával valamint Petru Grozával is (1931-től a bécsi döntésig Kohn volt Petru Groza pártkapcsolata), később pedig, 1932-ben Luka Lászlóval.⁶⁴

Párttevékenysége főként a háborúellenes, antifasiszta harcra, illetve az Országos Magyar Párt (OMP) ellenzékének a megteremtésére koncentrált. A cionista mozgalomból való kilépésével lényegében a zsidó ügyektől is eltávolodott, és 1931 után elsősorban a magyar baloldaliságot, és nem a cionista befolyás alatt álló intézményes zsidó baloldalt szolgálta. Nyilvánvalóan ehhez az is hozzájárult, hogy a munkásmozgalmon belül elmosódó etnikai határok leginkább a zsidó jelleget tüntették el, ezzel szemben megmaradt viszont a román és a magyar etnikai politizálás. A magyar kultúrájú családból származó Kohn magyarsághoz vagy legalábbis a magyar kultúrához való nyitottabb viszonya 1945-ös buchenwaldi szabadulása után is megmaradt, és a magyarsággal való megbékélésre és együttműködésre vonatkozó kijelentései nagy visszhangra találtak.

Az 1932-es választások alkalmával Kohn Lucretiu Pătrășcanu utasítására a Munkás Paraszt Tömb kampányáért felelt, ezt megelőzően pedig Matheisz Péter (a Kommunista Párt erdélyi és

■
⁶² *Din activitatea tov. Kohn Hillel...* 1. f., Kohn Hillel: *Memoriu...* 1–53.

⁶³ Gáll Ernő 1987. augusztus 8-i naplóbejegyzésében említést tesz Kohn Hillel fellebbezési iratcso-mójáról és a benne található 1968-ban készült mozgalmi ön-életírásáról is, melyeket elolvasás végett kapott meg valakitől. Az iratok további sorsa ismeretlen. Gáll Ernő: *Napló. I. 1977–1990.* Kolozsvár, 2003, Polis Könyvkiadó, 260–261.

⁶⁴ *Din activitatea tov. Kohn Hillel...* 1. f.; Dános Miklós interjúja Kohn Hillelrel. *A Hét*, 1971. június 27.

■■■

bánati tartományi titkára) felkérésére május és június folyamán a *Világosság* című ötezer példányban megjelenő hetilapot szerkesztette. Beindításához komoly anyagi segítséget nyújtott Petru Groza, mint ahogy később a *Falvak Népe*t is segítette. A *Világosság* öt lapszámot ért meg, mivel a sziguránca 1932. június 5-én még a nyomdában lefoglalta és elkobozta a példányokat. A betiltással együtt házkutatások és bírósági eljárás is indult Kohn ellen.⁶⁵

1932 augusztusában vett részt Romániát képviselve Petru Constantinescu-Iași és Szócs Béla társaságában az Amszterdamban megrendezett nemzetközi háborúellenes kongresszuson, ahonnan Berlinen keresztül tért vissza. Szeptember elején a német fővárosban kapta meg az RKP politbürojának arra vonatkozó utasításait, hogy hazatérte után működjön közre az OMP ellenzékének (a későbbi Magyar Dolgozók Szövetsége) és egy háborúellenes mozgalomnak a megalakításában, valamint az ezzel kapcsolatos sajtótermékek kiadásában.⁶⁶ Az OMP-vel szembenálló lap (*Falvak Népe*) beindításáról az RKP Központi Bizottságának szeptemberi ülése hozott határozatot.⁶⁷

Megbízásának megfelelően 1932. szeptember 30-án Demeter Jánossal, Jancsó Elemérrel, Szirmai Istvánnal és Tamási Áronnal együtt beindította a *Falvak Népe*t, amely 1933 márciusáig jelent meg Demeter szerkesztésében. A háborúellenes mozgalom részeként pedig *Az új háború ellen* címmel adott ki szintén ötezer példányban lapot. Amíg a *Falvak Népe* szociográfiai írásokkal próbálta a parasztság helyzetét ismertetni, addig a háborúellenes kiadvány harcos baloldaliságával tűnt ki. Az utóbbi lapot, akár csak a *Világosságot*, a hatóságok lefoglalták, Kohnt pedig mint felelős szerkesztőt hat hónapos börtönbüntetésre ítélték.⁶⁸

A második bécsi döntésig mint az RKP irányítása alatt álló magyar és román nyelvű sajtó felelőse (1932–1940) olyan további brosrák, sajtótermékek kiadásában működött közre szerkesztőként vagy munkatársként, mint az 1932-es *Gyár és ucca* (sic!), *Szakszervezeti Közlöny* (1932), *Alte Zări* (1933), *Cartea Brună a procesului Reichstag* (1933) stb.⁶⁹ Az 1930-as évek közepétől Kohn volt Gaál Gábornak, a *Korunk* főszerkesztőjének felső pártkapcsolat

■

⁶⁵ Uo.; Kohn Hillel: *Memoriu...* 9.

⁶⁶ Nastasă: i. m. 114.

⁶⁷ Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbség-politikai stratégiái a két világháború között. *Regio*, 1997. 2. sz. 54.

⁶⁸ Kohn Hillel: Emlékezés egy háborúellenes kongresszusra. *Korunk*, 1971. 6. sz. 952–955.

⁶⁹ *Din activitatea tov. Kohn Hillel...* 2.; Nastasă: i. m. 114.

■■■

lata. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy részletesen megbeszéltek a *Korunk* profilját, terveit, Gaál elképzeléseit. Emellett Kohn közvetítette a lapot anyagilag támogató RKP javaslatait.⁷⁰

1939-ben Kohn bekapcsolódott Józsa Béla, Kertész Rezső, Nagy István mellett az *Igazság* szerkesztésébe. A lap 9 vagy 10 számot ért meg, és a Kommunisták Romániai Pártjának Erdélyi és Bánáti Területi Bizottsága volt a kiadója. Az *Igazságot* bukaresti pártutasításra Szenkovits Sándor és Gabriel Birtaş hozta létre. Az utolsó lapszám 1940 augusztusában jelent meg.⁷¹

Az Országos Magyar Párt Ellenzékét (OMPE), ahogyan a Zsidó Párt Ellenzékét is, az RKP V. kongresszusának (1931) határozata alapján hozták létre 1933-ban. A határozat értelmében olyan ellenzéki csoportosulásokat kellett életre hívni, amelyek a kisebbségi szervezeteken belül átveszik a hatalmat. Kézenfekvő lett volna, hogy a zsidó nemzeti mozgalomban korábban kulcs szerepet játszó, és ennek köszönhetően a Zsidó Párt erőviszonyait, szerkezetét jól ismerő Kohnra bízzák az Ellenzék kiépítését, megszervezését.⁷² Ezzel szemben Kohn az OMP ellenzékének létrehozásába kapcsolódott be, többek között ő készítette el a „Párt irányításával” programját.⁷³

Az OMPE-t Balogh László jogászhallgató elnöklete alatt jegyezték be a kolozsvári bíróságon, tehát jogi személyiséggel rendelkezett. Egy a Sziguranca által Demeter János, Vincze János és Kohn Hillel között zajlott megbeszéléséről tett 1933. október 25-i jelentés szerint a szervezet mellett, hogy az OMP által elhanyagolt alsóbb néprétegek érdekeit kívánta felkarolni, beépített embereivel a párton belüli szakadást próbálta előmozdítani.⁷⁴ Az OMPE, amely a hatóságok szerint a kommunista tevékenység fedezésére szolgált, 1934 nyarán Marosvásárhelyen a Romániai Magyar Dolgozók Szövetsége (MADOSZ) nevet vette fel.⁷⁵

Kohn 1932-es letartóztatását kommunista tevékenysége miatt újabbak is követték. 1933 márciusában a kolozsvári munkássztrájkok során fogták le, júliusban pedig Szmuk Antallal együtt tartóztatták le azzal vádolva őket, hogy kapcsolatban állnak Encsel Mórral.⁷⁶ A hatóságok, bizonyítékok hiányában, mindkét

⁷⁰ *A Hét*, 1971. június 27.

⁷¹ *Romániai magyar irodalmi lexikon*. 2. kötet. Bukarest, 1991, Kriterion Könyvkiadó, 207.

⁷² A Zsidó Párt Ellenzékét 1933. október 1-jén alakították meg Kolozsváron Rosenthal Jakab vezetésével. Rosenthal 1933-tól 1941-es letartóztatásáig volt az RKP, illetve a KMP tagja, és végig pártkapcsolatban állt Kohn Hillelrel. Arhivele Naționale Istorice Centrale, București [Román Központi Történelmi Levéltár, a továbbiakban ANIC], Fond Comisia Centrală Electorală, 5/1928. dosszié, 6. f., PIL, 875.

fond, 2. dosszié, 2. f.

⁷³ Kohn Hillel: *Memoriu...* 26.

⁷⁴ Olti Ágoston: A Romániai Kommunista Párt és a romániai nemzeti/területi kérdés a két világháború között. *Regio*, 2007. 1. sz. 124–125.

⁷⁵ Uo.

esetben szabadlábra helyezték Kohnt, aki tovább folytatta párttevékenységét. *Az új háború ellen* című röpiratáért viszont közel három hetet kellett börtönben ülnie 1938 és 1939 fordulóján.

1936-ig, amikor Kohn az RKP erdélyi területi titkárságának vált tagjává, az antifasiszta mozgalomban vállalt szerepet, 1935 és 1937 között pedig az általa alapított Demokrata Ügyvédek Csoportját irányította.

Az erdélyi tartományi titkárság megbízásából 1935 júliusában Kohn vezette azt a csoportot, amelyik az RKP nevében titkos népfronti megállapodást kötött Déván az antifasiszta demokratikus arcvonallal kialakításáról Petru Groza Ekésfrontjával.⁷⁷ Az augusztustól a tartományi titkárság tagjává váló Hillel továbbra is az antifasiszta és háborúellenes mozgalom szervezésében, valamint a nemzetiségi kérdés és a pénzügyek terén vállalt részt. Feladatkörének részeként működött közre a MADOSZ Népi Találkozójának 1939-es kolozsvári megszervezésében.⁷⁸

Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolását Kohn caracali munkaszolgálatosként érte meg (1940. július 19. – szeptember 10.). Röviddel hazatérése után a Kommunisták Magyarországi Pártja észak-erdélyi titkárságának titkárává lépett elő.

LEBUKÁS ÉS BÖRTÖN

Az RKP észak-erdélyi szervezete a második bécsi döntés után a Magyar Kommunista Párt tartományi szervezeteként folytatta tovább tevékenységét. Az RKP közvetlenül a visszacsatolás után Kertész Rezsőt, az RKP Erdélyi és Bánsági Tartományi Bizottságának a vezetőjét küldte ki Bukarestből Kolozsvárra, hogy szervezze meg a KMP Észak-Erdélyi Tartományi Titkárságát, amely így a régi pártszervezet helyébe lépett.

Az 1940 novemberében Kolozsvárnak egy Györgyfalvi úti lakásában megtartott tartományi konferencián a személyi kérdések mellett a különböző vonalak irányelveiről és a folytatandó munka gyakorlati utasításairól (szakszervezeti és nemzetiségi kérdés stb.) határoztak. Kohn Hillelre ekkor – Vasile Pogăceanuval és

■
⁷⁶ Encsel Mór (1898–1933) a Kommunista Párt erdélyi tartományi bizottságának volt a tagja.

⁷⁷ Gavril Birtaş: Az Antifasiszta Demokratikus Arcvonal kezdeteiről. *Korunk*, 1971. 4. sz. 519–521.; Nastasă: i. m. 115.

⁷⁸ Uo.

Pavel Boiannal együtt – a nemzetiségekkel való kapcsolattartás feladatát, illetve a román dolgozók védelmének megszervezését bízták. A megválasztott titkárság alig egy hónapig maradt tisztségben, mivel tagjai (Kertész Rezső, Rác Gyula, Nemes József, Non György) politikai tájékozódás végett Moszkvába készültek. Útjukra valamivel később, 1941. január első napjaiban került sor, amikor konspiratív módon átlépték a magyar–szovjet határt.⁷⁹

A moszkvai küldöttek februárban részt vettek a Szovjetunió Szovjetjeinek Kongresszusán, amelyre a magyar hatóságok úgy tekintettek, mint a háborút előkészítő Komintern-kongresszusra. A kiválasztott erdélyi küldöttek összetételéből pedig azt a következtetést vonták le, hogy a háborús utasítások átvétele a négy legfontosabb társadalmi osztály képviselőinek jelenlétét igényelte: értelmiség (Kertész), parasztság (Rác), munkásosztály (Nemes) és ifjúság (Non).⁸⁰

1940. december végétől a moszkvai delegáció 1941. márciusi visszatéréseig ideiglenes titkárság vette át az irányítást. Kohn Hillel ekkor került az észak-erdélyi szervezet élére mint ideiglenes párttitkár. Kohn mellett Fazekas József, Hoványi Ilona és a későbbi lebukásért felelős Szabó Júlia alkották a pártvezetést. A delegáció visszatéréseig az észak-erdélyi titkárság semmilyen illegális anyagot nem adott ki, és főleg legális tevékenységet (szakszervezeti munka) folytattak.

A bécsi döntés után igen gyorsan nyilvánvalóvá vált, hogy az észak-erdélyi pártszervezet keretei, konspirációs helyzete nem felel meg a magyarországi viszonyoknak. Kohn visszaemlékezése szerint az elvtársak közül senki nem volt illegalitásban a határváltozásokat megelőzően, és a kommunikáció sem volt megfelelően konspirálva. A kommunisták többsége személyesen ismerte egymást, és majdnem mindnyájukról tudott a rendőrség.⁸¹ Hasonlóan emlékszik vissza a korszakra a kolozsvári kommunisták közé tartozó Egon Balas (Egon Blatt) is, aki 1943 tavaszán vonult illegalitásba, és 1944 augusztusában tartóztatták le.⁸²

A magyar hatóságok sokkal szigorúbban és kíméletlenebbül léptek fel a kommunistákkal szemben, mint a románok, ami az

■
⁷⁹ Csatári Dániel: *Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945)*. Budapest, 1968 Akadémiai Kiadó, 57., 67–71.; *A Hét*, 1971. június 27. Adatok az 1941-es lebukáshoz. PIL, 875. fond, 1. dosszié. 1. f.

⁸⁰ Adatok az 1941-es lebukáshoz. PIL, 875. fond, 1. dosszié. 11. f.

⁸¹ Uo. 1. f.

⁸² Balas, Egon: *A szabadság vonzásában. Veszélyes utazás fasizmuson és kommunizmuson át*. Budapest, 2002, Vince Kiadó, 50–51., 92.

erdélyieket felkészületlenül érte. Schönherz Zoltán⁸³ második kolozsvári látogatása során (1941. március 1.) szóvá is tette ezt közölve, hogy a KMP Központi Titkársága biztonsági okokból az észak-erdélyi pártszervezet feloszlását javasolja. A feloszlítás még márciusban megtörtént azzal a céllal, hogy később körültkintőbb konspirációval újjászerveződik a pártszervezet. Az újjászervezés viszont a régi hibák kiküszöbölése nélkül történt meg, és a legtöbb kommunista nem volt kellőképpen elővigyázatos. A Szovjetunió elleni német támadás napján, 1941. június 22-én Szirmai Istvánon és Kohn Hillelen kívül senki sem tartózkodott illegálitásban.⁸⁴ Kohn visszaemlékezésében azt is felrója Fazekas Józsefnek, hogy az új pártvezetőség összeállításánál komoly hibákat követett el, a Moszkvából április végén visszatérő Rácz Gyula (ő hozza Moszkvából a nemzeti vonalat: Magyarország szabadságának, függetlenségének a megvédése, háborúellenes tevékenység) figyelmeztetése ellenére a rendőrség által és a párttagok előtt jól ismert személyeket vont be a vezetőségbe. Kohn súlyos hibaként ítélte meg Szabó Júlia észak-erdélyi titkárságba történt bevonását is, mivel Szabó a román időkből nagyon sok kommunistát ismert, és a rendőrség előtt sem volt próbára téve.⁸⁵

A sorozatos lebukások Szabó Júlia 1941. június 29-i letartóztatásával vették kezdetüket. Az ezt megelőző hetekben a pártvezetés megbízásából Kohn Szabó Júlia kíséretében a Maros völgyében tett látogatásokat. Marosvásárhelyen Veress Pállal és Sós Józseffel folytattak megbeszélést, Gyergyószentmiklóson pedig Molnár Elekes Jánossal tartottak ülést. Kohn a gyergyószentmiklósi Szmuk családnál is eltöltött néhány napot, akikkel első felesége révén rokonságban állt. Buchenwaldból való hazatérése után is ide tért vissza hosszabb időre pihenni.⁸⁶

Későbbi, kikényszerített vallomásaikban Szabó és Molnár egyaránt azt vallották, hogy ezeken a találkozókön Kohn Hillel háborús utasításokkal látta el őket. Hillel szerint a Párt – június 27-i titkársági ülésén – valóban kiadott háborús utasítást az alsóbb szerveknek, de nem abban a formában, ahogy azt Szabó Júlia vallotta. Az ülésen a háborús feladatokról esett szó, Fazekas József

■
⁸³ Schönherz Zoltán (1905–1942) egyetemi éveit alatt, Prágában kapcsolódik be a munkásmozgalomba, 1938-ban illegálitásba vonul. 1940 decemberétől a KMP háborúellenes harcának szervezője és a Függetlenségi Bizottság irányítója. 1942-ben a haditörvényszék halálra ítéli.

⁸⁴ Kohn Hillel a támadás napján, június 22-én vonult illegálitásba. Nastasa: i. m. 115.

⁸⁵ Adatok az 1941-es lebukáshoz. PIL, 875. fond, 1. dosszié, 2. f.

⁸⁶ Uo. Gidó Attila: *Interjú Ţuţui (Szmuk) Évával (1924, Gyergyószentmiklós)*, Bukarest, 2007. március 12–23. A hanganyag a szerző tulajdonában van.

pedig magát elragadtatva, arról beszélt, hogy a fronton a tiszteket le kell gyilkolni, s vagy át kell szökni a szovjet csapatokhoz, vagy a szovjet csapatokat segítve önálló harci csoportokba kell tömörülni, illetve szabotázsakciókat hajtani végre. Ezt követően Rácz az ejtőernyősök fogadtatásáról és a velük együtt végrehajtandó szabotázsakciókról beszélt.⁸⁷

Szabó Júliát csíkszeredai letartóztatását követően Marosvásárhelyre, majd Kolozsvárra vitték. A Vásárhelyen tett negyvenoldalas vallomása és az ez alapján készült szervezeti térkép nyomán július 6-án kezdődtek meg a letartóztatások, és sorra buktak le a kommunisták.

Néhány nappal letartóztatását megelőzően Kohn Budapestre utazott, ahol egy kávéházban találkozott Schönherz Zoltánnal, a KMP Központi Bizottságának titkárával. Innen együtt mentek a Központi Titkárság Istenhegyi úton található lakására, ahol a július 2. és 4. közötti titkársági ülésen a párt magyarországi helyzetéről tájékoztatták Hillelt, valamint megállapodtak a központ és az erdélyi pártszervezet közötti kapcsolattartás módjáról.⁸⁸

Az első lebukott kommunisták között volt Kohn Hillel is, akit még 6-án, budapesti útját követően kézre kerítették a magyar hatóságok, és a Monostori úti csendőrlaktanyába, majd a Kolozsvár melletti szamosfalvi gyűjtőtáborba vitték. Kihallgatása során többször is brutálisan megverték, illetve a csendőrség által alkalmazott módszerekkel kínozták, de nem sikerült vallomásra bírniuk.

Kohn a szamosfalvi táborból július 10–12. folyamán hazaengedett foglyok révén próbálta figyelmeztetni a még szabadlábban lévő kommunistákat az árulásról. Ennek ellenére csupán nagyon kevesen tették meg a szükséges óvintézkedéseket – közöttük Jakab Sándor, a háború utáni Tartományi Bizottság egyik kulcsfigurája –, és heteken keresztül folytak a letartóztatások.⁸⁹

Kohnt 1941. szeptember 23-ig, a budapesti Margit körüti fogházba való elszállításáig tartották Szamosfalván. A letartóztatását követő hetek eseményeiről, a vallatásokról nem tesz említést az 1945-ös önéletrajzában, így csak egyes fogolytársainak nyilatkoza-

■
⁸⁷ Adatok az 1941-es lebukáshoz. PIL, 875. fond, 1. dosszié, 2. f., Vö. Csatári: i. m. 168.

⁸⁸ Uo. 175.

⁸⁹ Adatok az 1941-es lebukáshoz. PIL, 875. fond, 1. dosszié, 3. f. Balas, Egon: i. m. 247.

⁹⁰ Az 1941. júliusi nyílt nyomozás eseményeit, Kohn Hillel vallatását és megkínzását, valamint a szembesítéseket részletesen tárgyalja Csatári: i. m. 165–185.

taí és a nyomozási jegyzőkönyv adatai állnak a rendelkezésünkre.⁹⁰ A nyilatkozatok alapján kirajzolódó kép egy olyan személyt állít eléünk, aki mindamelllett, hogy ellent tudott állni a vallatásoknak, a fogolytársaiban is próbálta tartani a lelket és kinti információkkal látra el őket. A háború utáni Pártból való kizárása is – ahogy Fazekas József és Rácz Gyula esetében – a letartóztatásokat előidézö vezetési hibák és az 1942-es kommunista perben tett vallomása miatt történt meg.⁹¹

A tanúvallomásokat természetesen keletkezésük körülmé- nyeinek és idejének függvényében kell értelmezni. Az 1946-ban kelt nyilatkozatok kivétel nélkül az egy évvel korábban a Párt- ból kizárt Kohn Hillel kitartását és szervezőképességét emelik ki. Heves Ferencet, az RKP illegális erdélyi sajtóbizottságának 1935 és 1940 közötti tagját 1941 augusztusában internálták Sza- mosfalvára. Heves Kohnt fizikailag nagyon megviseltnék találta, de szellemileg nem volt megtörve. Kohntól értesült arról, hogy a Párt pénzügyi vonala nincsen felfedve a csendörök előtt, ugyanis Szabó Júliának nem volt betekintése a Párt pénzügyeibe.⁹²

1946 folyamán több mint húsz tanúságtevő tett pozitív nyi- latkozatot Kohn háború alatti magatartásáról. Heves Ferenc mellett Rosenthal Jakab, a Zsidó Párti Ellenzék korábbi vezetője is a szamosfalvi letartóztatás időszakára és Szabó Júlia árulására helyezte a hangsúlyt. Rosenthal letartóztatása után tikos beszél- getést folytatott Kohnnal, aki amelllett, hogy felhívta a figyelmét Szabó ügyére, bátorító magatartásával kitartásra buzdította őt. Kohn magatartása politikailag kifogástalannak tekinthető De- meter János, az észak-erdélyi kommunista perek védelmét ellátó ügyvéd, Kolozsvár 1944 és 1946 közötti alpolgármestere szerint is. Amikor Szirmai István neve a vizsgálatok során felmerült, Kohn volt az, aki Demeteren keresztül figyelmeztette, és ennek hatására menekült el Szirmai Kolozsvárról.⁹³ Későbbi visszaemlékezések is hasonló módon nyilatkoznak a barátok közt csak Hilinek szó- lított Hillelről. Tóth Sándor és Gáll Ernő is a háború előtt és a holokauszt alatt tanúsított magatartásával magyarázza azt, hogy kortársuk mindvégig köztiszteletnek örvendett.⁹⁴

⁹¹ Rákosi Mátyás levele az RKP Központi Bizottsá- gának (Budapest, 1946. április 18.). PIL, 875. fond, 2. dosszié, 29. f.

⁹² Uo. 1. f.

⁹³ Uo. 2–5. f.; *Demeter János önéletrajza*. Erdélyi Múzeum Egyesület Kéz- irattára, Demeter János Hagyatéka, 1.1., 2. f.

⁹⁴ Tóth: i. m. 224.; Gáll: i. m. 260–262.

Miután nem sikerült rögtönítélő bíróság elé idézniük, a magyar hatóságok nem egészen három hónapos fogva tartás után, 1941. szeptember 23-án Kohn Hillelt Rác Gyulával együtt a budapesti Margit körüti fogházba szállították. Kezdetben az 1940 áprilisában letartóztatott észak-magyarországi kommunistákkal (Rothmann-csoport) osztoztak a zárkán, majd a fogvatartottak egészségügyi ellátásáért felelős Weil Emil orvos közbenjárására az erdélyieket külön helyezték. Weil folyamatosan friss hírekkel látta el Kohnékat, és rajta keresztül juttatott be a börtönbe orvosokat a Kommunista Párt.⁹⁵

Az 59-es zárka erdélyi foglyainak napjai a kommunista nevelés jegyében teltek. Hillel rendszeresen tartott marxista szemináriumot társainak, Rác pedig a Szovjetunióban nyert tapasztalatairól beszélt. A Margit körüti fogság december 30-ig tartott, ezt követően a kommunista fogvatartottakat Vácra, majd ismét Budapestre helyezték át.⁹⁶

A váci korszak idejére esett a kommunista fogvatartottak pere. Hillel 1942 márciusának elején értesítette a nővére, hogy napokon belül 116 katonai vádlott ügyében mondanak ítéletet. A következő napokban Ráczal és Fazekas Jánossal együtt a vádlottak megszervezése kötötte le figyelmét. Annak ellenére, hogy Vácra külön kétszemélyes zárkákba kerültek a kommunisták, a legapróbb részletekig sikerült kidolgozniuk a Budapesten sorra kerülő per alatt tanúsítandó magatartásukat.

A március 10-től 13-ig tartó katonai bírósági tárgyalásokon a 116 vádlott egységesen tagadta az ellenük felhozott vádak, és a vallatásuk során felvett jegyzőkönyveket érvénytelennek nyilvánították. Az elsőként bíró elé álló fővádlott, Kohn Hillel ártatlanságát hangsúlyozta és kijelentette, hogy csak a Kommunista Internacionálé előtt felelős a tetteiért. Az utolsó szó jogán Hillel a letartóztatásuk jogtalanságára és a vád ellentmondásaira próbált kitérni, a bíró viszont megvonta tőle a szót. A március 13-án lezáruló perben Kohnt kommunista tevékenysége miatt életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte a magyar katonai törvényszék.⁹⁷

■
⁹⁵ Salamon Ella visszaemlékezése (Kolozsvár, 1988. június 10.). PIL, 875. fond, 16. dosszié, 2. f.
⁹⁶ Nastasă: i. m. 116.
⁹⁷ Uo.; *Din activitatea tov. Kohn Hillel...* 2. f.

A váci börtönbe visszatérő erdélyi elítéltek a lehetőségekhez mérten megpróbálták szervezeti életet élni. A kollektíva vezetését a régi titkárság, azaz Kohn, Rácz és Fazekas látta el. Rájuk hárult a kulturális és nevelőmunka irányítása is. November 22-én azonban a fogvatartottak többségét büntetőszázadokba sorozták be és a frontra vitték, ezzel pedig vége szakadt a szervezeti életnek. Az év végén Hillel magánzárkába került, és dolgozni sem engedték. Így a még börtönben maradt társaival való kommunikációtól is megfosztották.⁹⁸

1943 januárjában került sor Szabó Júlia és Nemes György letartóztatott kommunisták ügyének tárgyalására a Pest vidéki törvényszéken. Az ügyben Kohnt tanúként hallgatták ki. Hillel itt újból semmisnek nyilvánította az ügyében még Szamosfalván felvett jegyzőkönyvet arra hivatkozva, hogy kényszer hatására írta azt alá. Vácra visszatérve májusig magánzárkában maradt, majd a szabóműhelyben titkárnak választották meg. Ő vezette azokat a munkanyilvántartásokat, amelyeket a 15 évvel korábban fogvatartott Rákosi Mátyás is vezetett.⁹⁹

1944-es, Dachauba történt deportálásukig az elítéltek helyzete fokozatosan romlott. Vácot követően 1944 júniusában a budapesti Gyűjtőfogházba, majd októberben a komáromi Csillagerődbe szállították a zsidó politikai foglyokat. Kohn háború utáni önéletrajzában a deportálását megelőző börtönév ismertetésekor a társaival folytatott elméleti vitákra és a szervezeti keretek fenntartására tett kísérletekre esik a fő hangsúly. A kollektívák irányítását 3-4 fős vezetőség látta el, ezeknek általában Hillel is tagja volt.

Kohn külön kitér egy 1943. júniusi vitájára, amelyet Skolnik Józseffel, az MKP korábbi titkárával folytatott a háború utáni hatalmi kérdésekről és az államhatalom megosztásáról. Skolnik meglátása szerint a németekkel folytatott háborút követően a Szovjetunió az angolszász világgal áll majd hadban. Ami pedig az államhatalmat illeti, az nem osztható meg a munkásosztály és a burzsoázia között: a két osztály nem alkothat közös kormányt. Kohn saját ellenérveit nem részletezi, csupán arra tér ki, hogy

⁹⁸ Nastasă: i. m. 116.

⁹⁹ Uo. 117.

a későbbi politikai események (teheráni konferencia, illetve a jugoszláv, cseh és lengyel kormányok megalakulása) mindkét elméletet megcáfolták.¹⁰⁰

SOLOMONOVSKI BUCHENWALDBAN

1944 nyarán a váciak mellett Szegedről és az ország többi börtönéből is a budapesti fogházba szállították a zsidó politikai elítélteket azzal a céllal, hogy a fővárosi gettóval együtt deportálják őket. A budapesti zsidók deportálására már nem került sor, a mintegy 1300 politikai foglyot viszont a nyilas hatalomátvétel után Komáromba vitték.

A fővárosból 1944. október 22. és 24. között érkeztek meg a Csillagerődbe az első politikai foglyokat tartalmazó szállítmányok, és november 7-én kezdődött meg a haláltáborokba való szállításuk. A kezdeti napokban a vonatszerelvények útiránya Kaufering, Dachau egyik altáborra volt, a november 14-e után érkezett transzportokat viszont már mind Dachauban regisztrálták.

A november 11-én bevagonírozott Kohn Hillel 1500 férfi fogolytársával együtt 14-én érkezett meg Dachaubá. Közülük mintegy 1200-an voltak politikai foglyok.¹⁰¹ A körülményekről csak annyit jegyez meg szűkszavúan, hogy rongyokba öltöztették, és nagyon rosszul bántak velük, december 6-án pedig egy részüket (a szintén Buchenwaldból felszabadult Rațiu/Róth Lajos szerint 80 személyt) áthelyezték Buchenwaldba.¹⁰² A Komáromból és a korábban Spanyolországból, valamint francia internálótáborokból érkezett rabokból népesebb magyar csoport alakult itt ki.

Nem sokkal megérkezése után Kohn vérhasban elhunyt – az orvosi jelentés szerint. Decemberre a földalatti kommunista szervezkedésnek több buchenwaldi egészségügyi dolgozót és orvost sikerült beszerveznie, és segítségükkel emberek életét menthették meg. A meghalt foglyok számai helyett a kivégzésektől, szelektálásoktól megmenteni kívánt személyek sorszámát iktatták. Ez történt Kohn Hillel esetében is, akire vezető kommunista lévén az SS vadászott. Ő egy vérhasban kimúlt lengyel fogoly,

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.; Szita Szabolcs: *A komáromi deportálás 1944 őszén*. Budapest, 2002, Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, 16–17.

¹⁰² Rațiu, Ludovic: *Pagini din istoria antifasciștilor din România internați în lagărul de concentrare hitlerist Buchenwald. 1944–1945*. Kézirat. Kolozsvár, 1986, 7. (A kéziratot Kallós Miklós bocsátotta a rendelkezésemre, akinek ez úton mondok köszönetet.)

Solomonovski számát kapta meg, és annak alteregójaként élt a felszabadulásig.¹⁰³

Hillel véleménye szerint nagyon sok társa életét a nemzetközi kommunista szervezetekkel tartott titkos kapcsolat, és az ezek útján érkező segítség mentette meg. Maga Kohn is tagja volt a már 1938–1939 óta Buchenwaldban működő illegális nemzetközi antifasiszta komité vezetőségének. A december 6-a után Buchenwaldban maradt 3 MKP tag és 16 tagjelölt, valamint a többi politikai fogoly nagy része megérte a felszabadulást.¹⁰⁴

1945 februárjában és márciusában – Kohn 1945. június 6-án írt budapesti beszámolója szerint – mintegy 6-7000 internáltat gyilkoltak meg az ún. 61-es kórházbarakkban.¹⁰⁵ Az áldozatok többsége legyengült, de megmenthető állapotban volt. Az amerikai bevonuláskor a buchenwaldi foglyok nyilvántartási könyveket és feljegyzéseket vettek őrizetbe, valamint a gyilkosságok adatait és bizonyítékait rögzítették. A meggyilkoltak magyar zsidók, kisebb számban lengyelek és egyéb nemzetiségűek voltak, a gyilkosok pedig (SS-szel együttműködő német, lengyel és cseh internáltak) 1945 júniusának elején még a táborban tartózkodtak. A vonatkozó dokumentumokat Gyöngyösi Nándorra, a Magyar Újságírók Országos Szövetségének későbbi főtitkárjára (1945–1947) bízták.¹⁰⁶ Az iratok további sorsa ismeretlen, de ugyanakkor felmerül az az eshetőség is, hogy Kohn részben a tábor felszabadulását követő napokban az amerikaiak által a túlélők beszámolóí alapján rögzített jegyzőkönyvekre és adatgyűjtésekre utal.¹⁰⁷

Amikor 1945. április 11-én az ellenállási mozgalom felszabadította a tábort, az életben maradt magyar kollektíva Hillel tudomása szerint mintegy hatszáz főt számlált, és 1-2 százalék kivételével mindannyian zsidó származásúak voltak.

A felszabadulás napján a koncentrációs tábor összeülő Nemzetközi Komitéjába Kohnt is beválasztották, emellett pedig a Magyar Komité vezetője volt. Beszédeket tartott, és aktívan kivette részét az ún. pártnapok megszervezésében. A felszabadított, de még a táborban vesztegelő rabok magyar–román közös kulturális programmal ünnepelték meg az első szabad május 1-jét.¹⁰⁸

¹⁰³ Uo. 13–14.

¹⁰⁴ Uo. 9. Kohn Hillel és mások beszámolóí, levelei a német koncentrációs táborokról, illetőleg az ott lévőkhöz hazahozataláról. 1945. március–szeptember. PIL, 274. fond, 7. csomó, 287. dosszié, 6–8. f.

¹⁰⁵ Uo. 8. f., Vö. Hackett, David A.: *The Buchenwald Report*. Boulder – San Francisco – Oxford, 1999, Westview Press, 319.

¹⁰⁶ *Kohn Hillel és mások beszámolóí... 8. f.*

¹⁰⁷ Hackett: i. m. 7–8.

¹⁰⁸ *Kohn Hillel és mások beszámolóí... 6. f.*; Nastasă: i. m. 118.

Fennmaradt Kohn május 12-én, a magyar kommunista sejtgyűlésén elmondott beszéde a nemzetközi helyzetről és a kommunistákra váró új feladatokról. Beszédében még egyértelműen a háború alatti területi fogalmakat használta, és a magyar kommunista szervezeti életre helyezte a hangsúlyt. A legsürgősebb feladatok között említette a fasizmus maradványainak kiirtását, a földosztást, a magyar ipar államosítását, az oktatási reformot, az új alkotmány meghozatalát és a demokratikus külpolitika megvalósítását (azaz a Szovjetunióhoz való viszony szorosabbra fűzését).¹⁰⁹ A beszéd után néhány nappal, május 18-án a kommunista csoport tagjai közös nyilatkozatot írtak alá *Emlékezzünk Buchenwaldra* címmel. A szignók között Kohn Hillel neve mellett Gál Ernő és Gyöngyösi Nándor is megtalálható.¹¹⁰ Lényegében ennek a nyilatkozatnak a folytatásaként tartották meg a háború után évtizedeken keresztül Kolozsváron a Memento Buchenwald Egyesület április 11-i találkozóit.

Párthatározat alapján Hillel 1945. május 25-én indult haza Buchenwaldból, hogy felgyorsítsa a magyar (magyarországi és észak-erdélyi) túlélők szervezett hazaszállítását. Hat nap alatt jutott el Budapestre, ahol június 6-án írásban is benyújtotta az MKP Központi Bizottságának a koncentrációs táborról szóló beszámolóját.¹¹¹

A DEMOKRATA ZSIDÓ KOMITÉ ÉLÉN

1944 októberére a szovjet csapatok elérték Kolozsvárt, majd teljes Észak-Erdélyt felszabadították a német megszállás alól. A felszabadulás viszont egy újabb elnyomó rendszer kiépülését és Magyarország számára Észak-Erdély elvesztését is jelentette.

Közvetlenül az orosz csapatok bevonulása után sorra épültek ki a holokauszt alatt megsemmisített zsidó intézményes keretek. Habár az életben maradt deportáltak csak később, 1945 folyamán kerültek haza, a munkaszolgálat alól felszabaduló zsidók visszatérése már 1944 októberével megkezdődött. Ezzel együtt tematizálódott az erdélyi sajtóban a zsidóság tragédiája anélkül

■
¹⁰⁹ *Kohn Hillel elvtárs politikai jelentése a buchenwaldi MKP 1945. május 12-én tartott taggyűlésén.* Kézirat. [S. n.], [s. a.], 7. A kézirat Kallós Miklós tulajdona.

¹¹⁰ *Emlékezzünk! Emlékezzünk Buchenwaldra.* Kézirat. Buchenwald, 1945. május 18. Az eredeti dokumentum Kallós Miklós birtokában van.

¹¹¹ *Kohn Hillel és mások beszámolója...* 6. f.; Nastasă: i. m. 118.

■■■

viszont, hogy a pusztulás tényleges adatairól tudomása lett volna bárkinek is. Az első konkrét információk a haláltáborok borzalmairól csak 1945 januárjában jelentek meg az újságokban, februárban pedig már nyilvánvalóvá vált, hogy a deportáltak többsége életét veszette.¹¹²

1944 novemberében, amikor az átmenetileg Bukarestben élő Marton Ernő a Joint (The American Jewish Joint Distribution Committee), a Jewish Agency és a Nemzetközi Vöröskereszt megbízásából Észak-Erdélybe látogatott, 7200-ra becsülte a régióban élő zsidók számát (a holokauszt előtt közel 165 000 zsidó élt Észak-Erdélyben). Nagyobb részük Kolozsváron és Nagyváradon lakott.¹¹³

A felszabadulást követően újjáalakultak a hitközségek, majd ezek fedőszervei (Erdélyi és Bánsági Központi Ortodox Iroda, Nyugati Szertartású (Neológ) Izraelita Hitközségek Szövetsége) csatlakoztak a Romániai Zsidó Hitközségek Föderációjához. Kolozsváron és Nagyváradon beindult a zsidó kórház és népkonyhák létesültek.

A politikai érdekképviselő kereteit az 1944 októberében létrehozott *Demokrata Zsidó Népközösségek* (DZSN) és a cionista szervezetek teremtették meg. Tényleges társadalmi szervezőerővel viszont csak a hitközségek és az ő közreműködésükkel létrejött Zsidó Népközösségek rendelkeztek. A kolozsvári szervezet 1944. november első napjaiban fogalmazta meg működési céljait. Ezek között szerepelt a magyar és román demokratikus erőkkel megteremtendő új rend, a hazatérők segítése és kártalanításuk követelése. Mindemellett azt is kihangsúlyozták, hogy az erdélyi zsidóságot nem vezérli bosszúvágy az elszenvedett megaláztatásokért és ember-, illetve anyagi veszteségekért, a zsidóellenes akciókat végrehajtó személyek megbüntetése viszont nem maradhat el.¹¹⁴

Kohn Hillel 1945. júniusi hazaérkezésekor már nagyjából kiépült/újjáépült, a háborút megelőző időkkel csak részben egyező, egymással laza kapcsolatban álló zsidó intézményi, szerkezeti hálók működtek Észak- és Dél-Erdélyben.

A Zsidó Népközösségek mellett, melyek észak-erdélyi szervezetei az 1945. márciusi Kolozsváron megtartott nagygyűlésükön

■
¹¹² A kolozsvári városházán 1945. február 3-án ülésezett az a bizottság (*Comisia Executivă a Uniunii pentru Apărarea Deportatilor din Transilvania de Nord*), mely a deportáltak hazahozatalát szándékozott megszervezni. Az ülés résztvevői (a polgármester, a különböző demokratikus csoportosulások képviselői, valamint a Zsidó Népközösség részéről Erdős László elnök és Dászkál Hugó) már azzal számoltak, hogy a haláltáborokba elszállított zsidók „legtöbbjét kivégezték”. SJCANR, 1. fond, 1/1945. doboz, 5660. dosszié, 1–2. f. *Lásd még* Tibori Szabó Zoltán: *Árnyékos oldal. Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után*. Kolozsvár, 2007, Koinónia, 30.

¹¹³ Tibori Szabó: i. m. 30.

¹¹⁴ Uo. 37–38.

■■■

115 Rotman, Liviu: The Comunist Era until 1965. In Watzman, Haim szerk.: *The History of the Jews in Romania IV*. Tel Aviv, 2005, The Goldstein-Goren Diaspora Research Center – Tel Aviv University, 124–125.

116 ANIC 1037. fond, 2/1946. dosszié, 216-226. f. (A bukaresti Román Nemzeti Levéltárban található DZSK-iratanyagot Nagy Mihály Zoltán bocsátotta a rendelkezésemre, akinek ezúton mondok köszönetet.); *Igazság*, 1945. október 7.

117 *Igazság*, 1945. december 22.

118 Kohn stratégiai okokból a per során azt hangsúlyozta, hogy a Kommunista Párt a veszélyeztetett kisebbségek védelmezője volt a román államhatalommal szemben, és Komintern téziseinek szellemében a trianoni békediktátumot igazságtalannak tekintették. Tóth: i. m. 224.; Tibori Szabó Zoltán: i. m. 56.

alakították meg fedőszervezetüket, júliusban megjelent a kommunisták által létrehozott Bukarest központú Demokrata Zsidó Komité (Demokrata Zsidó Bizottság, Comitetul Democratic Evreiesc) is. Az utóbbi szervezet létrejötte főként annak köszönhető, hogy az RKP-nak nem sikerült teljes mértékben kiterjeszteni ellenőrzését a DZSN-re és szüksége volt egy olyan általa irányított érdekképviseleti szervezet fenntartására, amelyen keresztül totális befolyást gyakorolhatott a zsidó népességre.¹¹⁵

A komiték megalakulása egyben a népközösségek elsorvasztását, illetve beolvasztását vonta maga után. Az 1945. szeptember 19. és 20. között Kolozsváron megtartott konferenciájukon a CDE bukaresti központjához való csatlakozásukról döntöttek. Ezt követően a DZSN helyi szervezeteinek vezetői sorban alakították meg a komitékat, melyek a december közepén összehívott nagygyűlésükön egységesen is kimondták az országos szervezethez és a kolozsvári Tartományi Központhoz való tartozásukat.¹¹⁶ Mindkét megnevezés (népközösség, komité) továbbélt és párhuzamosan használták őket ugyanazt a szervezetet értve alattuk. A DZSK Tartományi Központjának élére Kohn Hillelt, alelnöknek pedig Neumann Sándort választották meg.¹¹⁷

Az RKP határozata szerint mindazok, akik részt vettek az 1943-as ún. kolozsvári monstre perben, nem vállalhattak pártfunkciót. Ez a határozat természetesen érvényes volt Kohnra is, akit ráadásul a per során tanúsított magyar nacionalista magatartással is vádoltak, és még 1945-ben kizárták a Pártból.¹¹⁸ A hazatérő régi kommunista elite ugyanis már egyre kevésbé volt szükség.

A kegyvesztetté vált Kohn Hillel „pártbüntetésből” került a Demokrata Zsidó Komiték észak-erdélyi Tartományi Központjának élére.¹¹⁹ Korábbi politikai karrierjéhez viszonyítva új pozíciója mindenképpen mellékvágánynak számított, de ugyanakkor másfajta megnyilatkozást is igényelt. Az erdélyi kommunista mozgalom, a Kommunista Párt tagjaként mindaddig háttérbe szorult Kohn zsidósága. 1945-ben viszont egy olyan regionális szervezet élére került, mely etnikai alapon szerveződött. A specifikusan holokauszt utáni zsidó problémák felvállalásával pedig a

népközösségek és a komiték az etnikai jelleg mellett az elszenvetett traumák révén felépülő sorsközösségre is építettek.

Megalakulásuk után a komiték sikeresen képviselték a zsidóság érdekeit Bukarestben. Elintézték többek között, hogy a munkaszolgálatban és a deportálásban letöltött időt számítsák bele a katonai szolgálat idejébe, a zsidó vagytonokat pedig vonják ki a CASBI (Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice, magyarul Ellenséges vagytonokat Kezelő és Ellenőrző Pénztár) ügyköréből.¹²⁰ Ehhez kapcsolódott az örökösödések ügye is, amelynek állásáról Kohn 1946 augusztusában nyújtott tájékoztatót a Demokrata Zsidó Komité Végrehajtó Bizottságának váradi rendkívüli ülésén. Ez szerint Bukarestben az volt a korábbi általános álláspont, hogy az örökösök nélkül maradt zsidó vagytonok a népközösségek tulajdonába kerülnek. Időközben változott ez a terv, és az említett vagytonokat az a veszély fenyegette, hogy román állami tulajdonba mennek át. Kohn az ügy kapcsán kijelentette, hogy a kolozsvári központ mindent el fog követni egy kedvezőbb eredmény elérése érdekében. Emellett arra is felhívta a figyelmet, hogy azok körében, akik örökölt vagytonok birtokába jutnak, „morális atmoszférát kell teremteni”, hiszen rájuk hárul a népközösségek és a nincstelen zsidók támogatásának feladata.¹²¹

A Végrehajtó Bizottság 1946. augusztusi rendkívüli ülésén szóba került a szárazság kérdése is. Kohn felszólalásában a szárazság okozta ínség és az ebből fakadó esetleges konjunkturális helyzet buktatóiról beszélt. A sajtóban folyó korábbi antiszemita élű „leleplezések” (spekulánsok, feketekereskedők) nyomására maga a Komité is sztereotip képek alapján kezdte kategorizálni a zsidó rétegeket. Ennek hatása érződött Kohn felhívásán is, amely szerint be kell bizonyítani, hogy a zsidóság nem akar profitálni a szárazság okozta válságból, és mindenben támogatni akarja a kormányt. Két hónappal később a többi romániai zsidó szervezettel egyetemben a Komité felhívásban kérte az ország zsidóságát a szárazság által sújtott lakosság megsegítésére.¹²²

Az erdélyi zsidóság egységesítésének és a bukaresti központ erdélyi befolyása kiépítésének sarokköve volt a dél-erdélyi szer-

■
¹¹⁹ Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor szerk.: *Autonómisták és centralisták. Észak-Erdély a két bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)*. Kolozsvár – Csíkszereda, 2003, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Pro-Print Könyvkiadó, 69.

¹²⁰ Tibori Szabó: i. m. 38.

¹²¹ ANIC 1037. fond, 2/1946. dosszié, 191. f. *Lásd még Egység*, 1946. május 9.

¹²² ANIC 1037. fond, 2/1946. dosszié, 191. f.

vezetekhez fűződő kapcsolat. A DZSK magyar nyelvű lapjának, az *Egység*nek beindításával újabb fóruma jelent meg ezen igyekezeteknek. Már az első lapszámban, 1946. május 9-én a Komité Tartományi Központjának feladatai kapcsán arról nyilatkozott Kohn Hillel, hogy több dél-erdélyi komité is jelezte csatlakozási szándékát a kolozsvári központhoz, és ez az eltérő problémák ellenére a megvalósulás felé halad.¹²³

Hasonlóan foglalt állást néhány nappal később a DZSK brassói szervezetének kultúrmatinéján is: Erdély újbóli egységének a két részre szakított zsidóság egyesülését és az ország demokratikus rendjének szolgálatát is maga után kell vonnia. A két közösség sorskülönbsége kapcsán Hillel a veszteségeket és az újjáépítés problémáját emelte ki. Amíg az észak-erdélyi zsidóság nagy része elpusztult, a túlélők pedig olyan súlyos lelki megrázkódtatásokon mentek keresztül, hogy évekig tarthat, amíg a „lelki egyensúlyuk helyreállhat”, addig a dél-erdélyi társaikat nem érte ilyen nagy veszteség és tragédia. Az észak-erdélyi zsidóságnak új közösségi életet kellett kiépítenie, amelyet csak a DZSK-k keretein belül tudott tökéletesen megvalósítani, és csak később alakultak újra „a tartalom nélkül, gazdátlanul maradt régi zsidó társadalmi keretek” (hitközségek, különböző társadalmi szervezetek, egyesületek). Az 1944 előtti zsidó szervezetek, melyek politikailag helytelen irányba vezérelték a zsidóságot, erőtlenekek voltak, aminek következtében nem tudták megvédeni az általuk képviselt közösséget a fasizmus rémtetteitől. A zsidó komiték tiszteletben tartják az újjáalakult hitközségi és cionista szervezetek munkáját, de elvárják, hogy kivegyék a részüket a demokratikus újjáépítésből.¹²⁴

Kohn a zsidó egység kapcsán befelé („népi szolidaritás”) és kifelé („egységes kinyilatkoztatás”) mutató egységet különböztetett meg. Véleménye szerint alapvető kérdés, hogy az időközben komitékká alakult észak-erdélyi zsidó népközösségek és dél-erdélyi társaik megmaradjanak-e tömegszervezeteknek, vagy a bukaresti központhoz hasonlóan a zsidóság teljes egészét átfogó csúcsszervezetekké váljanak.¹²⁵ A kérdések megválaszolására, illetve a komiték további irányvonalának eldöntésére május és június folyamán került sor. A

■
¹²³ *Egység*, 1946. május 9.

¹²⁴ *Egység*, 1946. május 16.

¹²⁵ Uo.

június elején megtartott észak-erdélyi népközösségi konferencián a tömegszervezeti keret mellett döntöttek.¹²⁶

KÖVETKEZTETÉSEK

Úgy gondolom, hogy Kohn Hillel szellemi, ideológiai formálódását több fiatalkori tényező is meghatározhatta. Az ortodox családi háttér, a szigorúan vallásos apai nagyapa, akinek a házában csak héberül beszélhettek a családtagok, magyarázhatják szellemi fogékonyságát a zsidó nemzeti eszmék iránt. Hillel olyan konzervatív zsidó családból származott, amely integrálódott ugyan a magyar társadalomba és kultúrába, de nem asszimilálódott teljesen, mindvégig megőrizte zsidó öntudatát. Jellemző módon az első világháború után fellendülő erdélyi cionizmus a kevésbé asszimilálódott ortodoxia körében örvendett nagyobb népszerűségnek.

A hitközségi elnöki funkciót is betöltő Kohn nagyapa és Hillel nagybátyja 1900 körüli emigrálásával szimbolikus kötelekek teremtődtek számára Palesztina, illetve a nemzeti zsidóság irányába. Így korai, 1910 körüli bekapcsolódása a mozgalomba nem véletlenszerűen történt, hanem a család több generációján keresztül hagyományozódó vallási-közösségi zsidó identitás továbbfejlődésének eredménye.

1922-ben cionista ismeretségi köréből választott magának párt, és Kasztner Rizával kötött házassága révén rokoni kapcsolatba került a mozgalomban fontos szerepet betöltő Kasztner testvérekkel, de ugyanakkor a baloldali ideológiával is ekkor ismerkedett meg. Úgy gondolom, hogy ilyen értelemben pályafutása egy következő kulcsának a házasságokat lehetne tekinteni. Első házassága révén a baloldali cionistákkal került kapcsolatba, majd feleségének korai elvesztése után főként baloldali csoportosulásokban fejtett ki tevékenységet. Második felesége révén tulajdonképpen már „beházasodott” a zsidó nemzeti mozgalomtól független kommunista mozgalomba, hiszen Herskovics Irén apja ismert kommunista volt.

■
¹²⁶ *Egység*, 1946. június 6.

Az előzmények és Hillel későbbi ideológiai formálódása viszont többről is árulkodnak. A családban hagyományozódó erős zsidóságtudat nem tekinthető politikai cionizmusnak, ahogy a nagyapa kivándorlása sem egyéb, mint az Írás, a Törvény betartása (visszatérés Izrael földjére). Az Unitárius Gimnáziumban tanuló, majd a Házsongárdi temető régi sírköveiről publikáló fiatal Hillel kezdeti „cionizmusa” kultúrcionizmushoz hasonlítható.

A háborút megjárt és a katonák körében egyre inkább terjedő antiszemitizmust megtapasztalt erdélyi zsidó tisztek és altisztek közül hazatérésük után többen is részt vettek a Zsidó Nemzeti Szövetség megszilárdításában (Fischer Tivadar, Schwartz Miksa, Adler Jenő, Antal Márk, Salamon Jakab, Deutsch Mór).¹²⁷ A radikálisabb nézeteket valló Fischerékkal Kohn nem tudott egyetérteni, ebből adódtak későbbi konfliktusai is a háború előtti cionista generációt felváltó új vezetőkkel. És így kerülünk közelebb annak a kérdésnek a megválaszolásához is, hogy hogyan jutott el Kohn Hillel a cionizmustól a kommunista mozgalomig. Hillel nem találta meg a helyét a politikai cionizmust hirdető zsidó etnikai alapon szerveződő Nemzeti Szövetségen belül. Ezért sodródott a baloldali cionista szervezetek irányába, innen pedig az illegálisan működő Kommunista Pártba, és ezért lehetett alkalmas a részben kulturális, részben pedig etnikai színezetű DZSK vezetői tisztségére is.

Az *Egységben* vagy különböző nyilvános felszólalásokon (pl. a DZSN kolozsvári vagy az MNSZ székelyudvarhelyi kongresszusa) elfoglalt álláspontja a nemzetiségi együttélés kérdésében Kohn holokauszt utáni világgépének kulcsa lehet. A Demokrata Zsidó Népközség és a Demokrata Zsidó Komité munkájába való kényszerű, de vállalt bekapcsolódás az etnikai politizáláshoz való visszatérésként értelmezhető. Kohn internacionalizmusban feloldódó zsidósága és magyar kulturális kötődése 15–16 év után, 1945-ben a holokauszt traumájával kiegészülve éledt újra. Ezen együttes tapasztalatok egy olyan kettős, zsidó etnikai és magyar kulturális identitás kialakulását eredményezték, mely a Párthoz

■
¹²⁷ Hegedüs Márton szerk.: *A magyar hadviselt zsidók aranyalbuma az 1914–1918-as világháború emlékére*. Budapest, 1941, Fodor József kiadása.

való hűséggel és egy átideologizált nemzetfelfogással egészült ki. Kohn egyértelműen kettéválasztotta a magyar és a zsidó népet, *Ti* és *Mi* képekkel élt, de ugyanakkor egy kulturális közösségről is beszélt. Hasonló változás ment végbe az erdélyi zsidó értelmiség tagjainak többségében is.¹²⁸

Kohn nyitottságát a magyar–zsidó viszony rendezésére (ő volt az erdélyi zsidó vezetők között az első, aki békejobbot nyújtott a magyaroknak) a magyar diplomáciai források is kihangsúlyozták. Egy 1946 márciusában Kolozsváron járt magyar miniszteri tanácsos jelentésében, a februárban megtartott kolozsvári zsidó nagygyűlés mellett a Kohn Hillelrel folytatott személyes beszélgetéséről is beszámolt. Kohn a gyűlésen feltűnést keltő beszédében a zsidóságot a magyarsághoz fűző közös nyelvről és kultúráról beszélt, a fasizmus rémtetteinek felelősségét pedig relativizálta. Azt hangsúlyozta, hogy téves lenne a magyar nép egészét fasizmussal vádolni. Hasonló módon nyilatkozott a magyar miniszteri tanácsosnak is arról biztosítva őt, hogy az erdélyi zsidóság többsége nem szakadt el a magyar kultúrától, a sebek behegedésével pedig a két *nemzetiséget* összekötő szálak újból „elevenekké válnak”.¹²⁹

Kohn részt vett a Magyar Népi Szövetségnek az ugyanebben az évben Székelyudvarhelyen megtartott konferenciáján is, ahol a Demokrata Zsidó Népközösség nevében szólalt fel, és ismét a megbékélés szükségességét hangsúlyozta.¹³⁰

Álláspontja a későbbiekben sem változott a zsidó–magyar viszonyt illetően. A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézeteire egy Dános Miklósnak adott 1971-es interjújából következtethetünk. Itt azt fejtegette, hogy a megoldás keresésében a marxizmus–leninizmus által meghatározott irányvonalakat kell követni. Véleménye szerint korántsem tekinthető befejezettnek a nemzetiségi kérdés megoldása, ahogy a társadalmi fejlődés sem tekinthető soha befejezettnek.¹³¹

Kohn Hillel az újrakezdés reményével tért haza a haláltáborból. Pártkizárása és hosszú ideig tisztázatlan pártviszonya (csak 1959-ben veszik vissza) lehetetlenné tették a politikai életbe való

¹²⁸ Lásd Tibori Szabó Zoltán: Az erdélyi zsidó közösség sorsa a második világháborút követő időszakban (1945–1948). *Korunk*, 2004. 9. sz. 77–88.

¹²⁹ Kohn beszédeinek fontos eleme maradt a magyar–zsidó megbékélés kihangsúlyozása mellett az a határozott, kemény követelés is, hogy a fasizmus rémtetteiért felelős személyeket vonják felelősségre. Nastasa: i. m. 222–223.; *Egység*, 1946. június 6.

¹³⁰ Vincze Gábor: *Történelmi kényszerpályák – Kisebbségi realpolitikák. II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Csíkszereda, 2003, Pro Print, 82.; *Egység*, 1946. július 4.

¹³¹ *A Hét*, 1971. június 27.

visszatérését. Kizárása után hosszú ideig zaklatták, nyomoztak utána, többek között azért, mert 1949–1951 folyamán pozitívan tanúskodott a vezető magyar értelmiségiek perében (Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár, Demeter János). Petru Grozához és Miron Constantinescuhoz fűződő barátságának köszönhetően többször is megmenekült a letartóztatástól.

Az esély arra, hogy taníthasson és tudományos tevékenységet folytasson, meghagyta a „túlélés” és a mozgalmi múlt levezetésének lehetőségét. Kohn élete egy olyan közéleti ember pályája volt, aki hosszú ideológiai és mozgalmi utat járt be a cionizmustól a kommunizmusig, a döntéshozó pozícióktól a marginalizálódásig. Az utópizmus felé hajló ideológiába vetett hite, az e melletti helytállásának és holokauszt alatt elszenvedett kínvallatásoknak és börtönéveknek értelme kérdőjeleződött meg a kommunista diktatúra kiépülésével. Gáll Ernő szerint maga a helytállás erkölcsi értéke is kétségbe vonható, mivel téves politikát szolgált.¹³²

Kohn, kiábrándulása ellenére nem vált lázadóvá. Nem volt ellenálló, a rendszernek ellenszegülő, ő a mellőzésben és a tudományos életbe való visszavonulásában is megmaradt a rendszer hűséges katonájának. Mindebben határtalan optimizmusa, életigenlése is erősítette:

„Világképem a következő:

A tudósok segítségével oly világképet alkothattam, amelyben az emberi lét – úgy időben, mint térben – parányi. A világmindenségben parányok vagyunk. Einstein szerint csak rövid látogatóba jöttünk a világra. Az asztronauták a hold felé való útjukban letekintvén Földünket egy szép kis testnek látták. A Nobel-díjas Szentgyörgyi szerint, ha glóbuszunk egy napon eltűnne, a világmindenségben talán észre sem vennék. Íme, az ember és az ő világa.

S mégis, mindez nem vezet sem a lét letagadásáig, sem nihilizmushoz, vagy még csak askétizmushoz sem, s azt mondom: az életet igenleni kell, az életet még a küzdelmekben is,

■
¹³² Gáll: i. m. 262.

küzdelmek árán is meg kell becsülni. Egy szép virág, egy szép emlék, férfi vagy nő, egy kellemesen töltött nap, egy szép ország, a felemelő tudomány, egy hasznos felfedezés stb. mindenkor becses volt és az marad.

Céлом és jelszavam: A béke, a haladás, a jólét útján az emberiség boldogulása felé, előre!”¹³³

¹³³ Kohn Hillel: *Emléklap...* 1.

